

ДВ 6191

М. Возняк:

Українська Державність.

МИХАЙЛО ВОЗНЯК

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ

ВІДЕНЬ, 1918.

З друкарні Адольфа Гольцгавсена у Відні.

947

13611

Необхідність української державности.

Бути паном у своїй хаті се змагання кожного батька родини, хлібороба, ремісника, купця, підприємця. Автономности свого дому, свого підприємства береже кожний з них, як ока в голові, чи справа торкаєть ся заведення ладу в хаті й уладження її, чи завідування усім маєтком і розпоряджування ним, чи забезпечення здоровля, освіти й будучини поодиноких членів родини.

Зокрема в українського народу дім і все звязане з ним се святая святих, до яких вступ дозволений тільки для посвячених. Дуже велика частина судових процесів серед українського народу спричинена саме порушенням згаданої святости дому чи підприємства.

Одначе людина — се громадське сотворінне, а громада великий чоловік — каже українська приповідка. На що не стати сили одної родини, се легко досягнути селу, бо громада по нитці й бідному сорочка. Спільними коштами села заводять ся школа, будують ся необхідні для комунікації дороги, тут осідають найпотрібніші ремісники. Але й сили села слабі, щоб задоволити всі потреби життя і тому кілька до десяткох сіл злучено у волость, коло де-

сять волостей в повіт, з повітів повстають губернії чи краї, а з останніх держава.

З досвіду знаємо, що коли не можемо задоволити якої своєї потреби в селі, удаємося до волости, коли там ні, до повітового міста, коли й там ні, до столиці краю або до столиці держави. Чим вища політична громада, тим легше приходиться будувати й удержувати комунікаційні шляхи, зокрема коли розходить ся про биті шляхи й залізниці, тим різномоднїйші, вищі й кращі школи може удержати, фахові та для загальної освіти: хліборобські, лісові, гірничі, ремісничі, купецькі, промислові, торговельні, гімназії й реальні школи, а також найвищі школи: всякі вищі інститути, академії й університети. Чим вища політична громада, тим справнійша охорона ладу й судівництво, на тим міцнійшій ґрунті стають і економічні організації, причинюючи ся до зросту добробуту населення.

Найвищу політичну громаду називаємо державою. Держави зродили ся з хвилею, як люде осіли на місці, зайняли ся рільництвом, почали збільшувати свій добробут, на який косим оком споглядали сусіди, розвинули в торгівлі виміну своїх виробів і плодів за потрібні їм чужі плоди й товари, як слідом за хліборобством розвинуло ся ремесло, гірництво, промисл, штуки й науки. Для оборони свого дорібку перед нападами ворога назовні й забезпечення спокійного розвитку свого життя в усяких напрямках населення виразно обмеженої кордонами

території підчинило ся одній і тій самій власти й так утворило державу. Устрій і форми діяльності державної власти й правні відносини між горожанами та властю нормує державне право, а наука, яка займаєть ся цілістю зазначених правних норм, називаєть ся наукою державного права.

Чужа державність була для Українців тим, чим є нелюдська мачуха для дрібних дітей. „Добре тому жити, в кого рідная мати, в мене молоді мачуха лихая“ — каже наш народ. І наш нарід у селі, волости, повіті, губернії і на цілій Україні бачив, що слова, приложені до мачухи, характеризують за-разом мачушине московське панування над Україною. Зло йшло на Україну від мачухи — чужої, московської державности. Московська державність спричиняла те, що виборний староста села та його помічники сотські, десятські та зборщик попадали часто в ненависть сільського населення. Як більшість сільських старостів, так особливо волосні старшини були підручними повірениками московського уряду, а не заступниками громадських селянських інтересів. Московський уряд накидав здебільшого згори волостного писаря, котрий фактично управляв волостю.

А московська поліція? Чи згадувати про найбільше зненавиджених нашим народом поліцейських стражників, чи про поліцейських урядників, котрі рішуче виступали проти селян, чи про приставів, котрих так страшно не любив наш народ? А вищі урядники? Всі вони співали пісеньку, заінтоповану

мачухою з Петрограду. Словом, уся поліція, царські чиновники вищих і середніх ранг, велика частина духовенства, головно вище — все те були вороги українського народу, про яких сказав Шевченко в „Кавказі“:

По закону апостола
Ви любите брата?
Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті!
Ви любите на братові,
Шкуру, а не душу,
Та й лупите по закону...

На Україні був чужий закон і пильнував чужих інтересів на шкоду українського народу. Де-ж закон такий є, щоб чоловіка нівечити? — запитав би хтось, непознайомлений з систематичним руйнуванням України Московщиною. Такий закон на жаль був на Україні, бо се був закон московської мачухи для не своїх, а чужих дітей — Українців. І тому в усіх урядах на Україні урядували по московськи, по всіх школах учили по московськи, по церквах проповідали по московськи, з українського народу дерли податки для оплачення московської адміністрації, українську інтелігенцію деморалізовано й силувано вирікати ся свого народу, — одним словом, усе було звернене в тім напрямі, щоб Українців винародовити та зробити їх Москалями. Поза малою розмірно гореткою

української інтелігенції, яка воліла найстрашніші торттури й найбільшу нужду ніж зрадити своєму народови, решта або крила ся з своїм українством або перекидала ся в московський табор. А нарід держало мачушине московське правительство на низькім ступні освіти й сьогодні сором бе в наше обличче за те, що нас, з 80⁰/₀ безграмотних, називають завдяки мачушиній московській державности народом анальфабетів.

Вивести Україну з тої деморалізації, в яку вкинула її Московщина, з темноти, в якій старало ся всіма силами держати український народ московське правительство, щоб він не пізнав себе, не зрозумів, „чиї ми діти“, може тільки власна українська державність, власна українська власть, що буде впливом волі усього українського народу. Тільки українській державности залежатиме на нормальнім розвитку села, волости, повіту, на як найкращім розвитку підстави державного життя України — хліборобства та звязаних з ним ремесел, гірництва, лісництва, промислу, купецтва, торгівлі. Тільки в Українській Державі здобуде українська мова своє найповніше право в уряді, школі й церкві, в приватнім і публичнім життю, в слові й письмі. Школа в Українській Державі служитиме потребам широких мас українського народу й не відчужуватиме своїх вихованців від свого Рідного Краю. А з розвитком українського шкільництва, наук і штук природні багатства України не підуть на поневолення України

та на збагаченне Московщини, але піднесуть добробут України та її працюючих мас і поставлять Українську Державу нарівні з щасливими культурними сусідками з заходу. І щойно в Українській Державі почуєть ся український народ паном у своїй хаті, щойно з повним забезпеченням її самостійности „оживе добре слава, слава України“ та „забудеть ся срамотня, давняя година“.

Державне життя України в минулім.

Більш тисячі літ тому жив уже український народ власним державним життям. Стрясши з себе залежність від Хозарів і Візантії й утворивши міцну державну будову, перша Українська Держава — Київська виявляла в IX і X в. живу діяльність, а свою політично-державну організацію оперла на системі міст, у котрих сиділи українські князі. Вершок свого розвитку осягнула вона за часів Володимира Великого, котрий завів християнську віру на Україні й разом з вірою з Візантії промостив ширший шлях на Україну византійській культурі.

Київська Держава простягала ся від гирла Кубані аж до Сяну на заході, а на півночі сягала до Великих Озер і джерел Волги. Найважніші осередки цієї держави лежали в річній області Дніпра, а саме були се: Київ, Чернігів і Переяславль. Одначе напади татарських орд в XI і XII вв. тяжко дали ся в знаки Київській і Переяславській землі. Сі напади знищили економічні підстави, від яких залежали могутність і значінне згаданих осередків. Та сама сила, котра була головною причиною народження Української Держави — потреба оборони перед нападами східно-азійських орд, — спричинила тепер її упадок.

Тим небезпечнішою для Української Держави стала через те московська держава на півночі. Наслідком великоруської колонізації земель над Фінським заливом і горішнім бігом Волги витворила ся поволі нова народність — московська й слідом за тим московська держава. Її володарі звернули в другій половині XII в. всі свої сили, щоб підкопати гегемонію Київа й на руїнах Київської Держави розпротерти свою владу. Вони зручно використовували княжі міжусобиці й нацьковували молодших свояків проти київських великих князів. Що більше, в 1169 році московський князь з Володимира над Клязьмою зруйнував Київ, щоб знищити його вплив і значінне яко столиці першої Української Держави. Так розпочав ся кінцевий упадок Київа, який зовсім спустошили в 1240 р. монгольсько-татарські орди під проводом хана Бату.

Занидів Київ, але не завмерло ще українське державне житте. З трьох найбільших осередків попереднього українського державного життя розмірно найменше потерпіла Чернігівщина і чернігівські князі пробували перейняти в політичнім життю ту роль, яку відігравали колись київські князі. Та наслідком нападу Монголів у 1239 р. їх зусилля стали даремні. Державне українське житте мусіло шукати своїх осередків дальше на захід і прибрало форму Галицько-волинської Держави. Повставши к 1199 р. наслідком злучення володимирволинського князівства з галицьким князівством в руках князя

Романа й дійшовши верху свого розвитку за його сина Давида, Галицько-волинська Держава з тої самої причини, що й київська (напади татарви), не оминула недолі своєї попередниці.

Два найвизначніші володарі сеї держави князь Роман і його син Данило старалися підчинити також східні українські землі під своє панування і під свій вплив, але стрінули рішучий опір Золотої Орди. До того проти політики сих князів зверталися і претенсії Польщі й Угорщини, які віддавна змагалися до забрання західних українських земель. Пляни Данила довести до союзу проти Татарів не увінчалися успіхом і принесли йому тільки королівську корону з рук папи в 1252 р. Все-таки Галицько-волинська Держава проіснувала ще майже сто літ і українське культурне та політичне життя мало тут свій захист. Остаточний упадок сеї держави зготовив союз Польщі й Угорщини на підставі договору з 1336 року. Між сими обома союзниками з одного боку й Галицько-волинською Державою з другого боку прийшло до завзятої боротьби, яка скінчила ся не тільки анексією Галичини й Холмщини Польщею, але й упадком української державної незалежності.

Давнє політичне й національне українське життя продовжувалося мало не пів сотки літ (1340—1385) на Волині під пануванням Любарта. Так само в українських землях в річній області Дніпра повстало кілька більших князівств: Київське, Чернігівсько-сіверське й Турівсько-пинське

в області Прип'яті. Стоячи на низшій культурній рівні від Українців, Литовці приймали культуру завойованих українсько-білоруських земель. Гаслом литовської династії було: „ми старовини не рухаєм, а новини не уводим“. Засідаючи на престолі українських князівств, литовські князі переходили до національності й віри підданих, шанували церкву й старі культурні форми та правні улагодження. Тому литовська держава була в дійсності литовсько-українською державою, в якій поодинокі князівства підлягали великим литовським князям. Не диво, що в боротьбі з Польщею український народ піддержував своїх зукраїнчених литовських князів.

Так жили традиції державного життя України до другої половини XV в. Правда, в кривський акт з 1385 р., який випередив шлюб литовського великого князя Ягайла з польською королевою Ядвігою, Ягайло заявив, що всі свої землі, себто й Україну, приєднує до Польщі, та легше се було написати ніж здійснити. Проти нового порядку річей стали збитою лавою Литва, Білорусь і Україна й розпочали завзяту боротьбу з Польщею за політичну перевагу й за долю земель Великого Князівства Литовського взагалі. Одним з етапів цієї боротьби була городельська унія з 1413 р., що вернула Литві політичну самостійність, лишаючи тільки залежним великого князя литовського від польського короля. Битва під Вількоміром в 1435 р. рішила згадану боротьбу в некористь україн-

ського елементу. По смерті волинського князя Свидригайла в 1452 р. й київського князя Симеона Одельковича в 1470 р. стали осередні та східні землі України простими провінціями Великого Князівства Литовського. Заговор князів Одельковичів, позбавлених київського престолу, в 1481 р., заговор князя Глинського в 1507 р. і перехід чернігівського князя на бік Московщини з одного боку, а зазив молдавського воеводи на поміч українській шляхті Галичини з другого — все те не змогло направити лиха, яке налягло на українську землю, здушивши українські праводержавні змагання.

Польща задумувала злучити українські землі і відокремити їх від Литви. Була хвиля, коли здавалося, що ся думка близька до здійснення, а саме в 1437 р. наслідком договору Свидригайла з панама коронної України. За Олександра вона відновила ся в формі проекту викрощення київської ділянки для королевича Жигмонта. В люблинській унії в 1569 р. попала Україна в неволю Польщі. Литві zostав ся шматок Підлясяя й Подіссе, все инше забрали Поляки.

І тоді зневолений до присяги грозьбою конфіскації маєтку князь Констянтин Вишневецький забрав голос перед люблинським соймом в імени українського народу та сказав: „Приєднуємо ся до Польщі яко вільний і свобідний народ, бо ми такий чесний народ, що ніякому народови на світі не дамо пер-

шенства над собою“. На жаль, українську шляхту почала люблинська унія масово перетягати в польський табор і на сторожі української державности довело ся стати козаччині.

Роля Богдана Хмельницького в українській державности.

При злученню українських і білоруських земель з Польщею в люблинській унії буцім-то забезпечено для їх мешканців їх тодішню урядову мову (українсько-білоруську мішанину) і рівність прав православною населення з католицьким, а місцеві уряди мали одержувати місцеві громадяне. Та сим застереженим правам завдали брехню факти, які серед українського селянства завели панщину, виставили українське міщанство на нестерпні переслідування й позбавили український народ найвищих верстов. З огляду на те, що тільки польська шляхта була повноправними громадянами Польщі, „для панства великого, для лакомства нещасного“ зродив ся тип „родом Українця, а по національності Поляка“ — й українська шляхта перекинула ся в польський табор.

Берестейська церковна унія з 1596 р., котра мала між иншим на ціли — по замірам її найкращих українських проповідувачів — задержати при українській національності українську шляхту, не всіда виповнити сього завдання. Що більше, вона внесла, поруч дотеперішніх елементів, національного й економічного, ще релігійний поміж ціли новонародженого й щораз більше зростаючого в силу козаць-

кого руху. Сей рух став уже наприкінці XVI в. та зпочатку XVII в. могутнім чинником і виступив до бою з польським правительством. Зразу перехилило ся щастє раз на один, другий раз на другий бік в сутичках між козацтвом і польським військом. А по невдачах наступали репресії, наслідком яких українські козаки й селяне, які не хотіли робити панщини, вандрували далеко на схід, в пусті околиці над Донцем і Доном, де протягом XVII в. заселила ся Слобідська Україна — на території харківської, воронізької й курської губерній. Та в еміґрації шукав роздратований український народ неутраального виходу тільки хвилинами, зате щораз з більшою інтенсивністю виступав проти польської неволі, аж вкінці нестерпні репресії в рр. 1638 до 1647 довели в 1648 р. до революції українського народу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького й до утворення Української Козацької Республіки.

В часах Хмельницького була між козацькою старшиною партія, котра схиляла ся до федерації з Польщею, другу ґрупу становила народня маса з несформулованими бажаннями, а третя думала про федерацію з іншими малими сусідніми державами: Семигородом, Волохією і Молдавією. Тоді був молдавським господарем Василь Лупул, а семигородським князем Юрій Раковці. Під вражіннем побід Хмельницького над Поляками Раковці прислав до нього посольство, пропонуючи йому зєднати ся на федеративних засадах. А до своєї зверхности —

Порти вдався по апробату широко закроеного політичного плану, Раковці хотів старати ся про польську корону для себе, семигородське князівство передати молодшому синові Жигмонтови, а старший, Юрій, мав стати українським князем у подвійній суверенній залежності від Польщі й Туреччини. Царгород не пристав на сей плян і так упала перша конкретна ідея в європейській політиці увести в сімю європейських держав нову Українську Державу.

Ціллю української революції було визволення українського народу в його етнографічних межах, повалення польського шляхетського режиму та повернення колишньої Української Держави. В угодах козаччини з Польщею ідея державно-правної окремішности українських земель висловлювала ся в домаганню скасування релігійної унії та повернення всіх прав православної церкві, а далі повернення „давніх вольностей“ і безпосередньої залежності українського гетьмана від польського короля. Одначи наслідком короткозорости польських політичних керманічів з одного боку й нездійснення федеративних плянів, з якими носили ся тоді українські провідники, з другого огірчений і висидений Хмельницький був приневолений шукати 1654 р. зачіпно-відпорного союзу з Московщиною, зверненого проти Польщі.

В двох напрямках ішли тоді федеративні думки керманічів української політики. Одна партія хо-

тіла союзу православних держав: Московщини, України, Молдавії і балканських держав, зверненого проти Польщі й Туреччини, друга підданія України під зверхність Туреччини, як се було з Кримом, Молдавією і Семигородом. Переважив фатальний наслідок берестейської унії — ненависть до неї й католицтва, який виразно зазначив ся і в плянах федерації православних держав, і Хмельницький пішов за зовсім невиробленими політично українськими народніми масами з їх кличем: „Волім під московського царя“, тим більше, що турецька держава переживала часи розстрою. Так прийшло до переяславської угоди, найфатальнішої з усіх, які коли зробив з ким будь добровільно український народ.

Переяславська угода була тим фатальнішою, що її статі уложено наспіх, без всесторонньої та зрілої застанови над річю й багато справ лишило ся невиясненими. Угода запоручувала свободний вибір гетьмана яко голови тої Української Держави, яка утворила ся в рр. 1648—1654, під охороною козацтва, право мати дипломатичні зносини з иншими державами, повну незалежність українського судівництва, козацьке військо, підлягле начальному прововоду гетьмана, й незалежність української церкви.

На жаль, не сказано в умові, хто та як управлятиме фінансами України. Спірним пунктом було також те, чи має право московське військо входити

в українські міста, й таке инше. Московщина перехитрила Українців у договорі і навмисно поставила так неясно справу в нашвидку зробленій угоді, бо була се політика московських царів XVII в користувати ся неясністю умов, по свому вияснювати неясне й мати зацінку для відбирання прав у другої сторони.

Не ціла козацька старшина згодила ся на переяславську угоду. Не хотів підписати її може й найвизначнійший серед козацької старшини представник ідеї незалежної України Іван Богун. Не підписав її й пізнійший славний запорозький кошовий Сірко й багато інших. Київський митрополит і архимандрит Києво-печерської Лаври заявили, що швидше згинуть, ніж присягнуть цареві.

А й сам Хмельницький, котрий по переяславській угоді все ще лишив ся ленником Порти, швидко спостеріг, що союз з Московщиною перемінюєть ся в тяжку неволю для українського народу. Він готовив ся зовсім зірвати з Московщиною. Рахував на підмогу з боку Швеції. Вироблено договір, в яким Швеція приобіцяла Україні поміч для осягнення повної незалежності України, котру бажали українські політики бачити неутраляною державою під охороною своїх сусідів. Неповодження і смерть перервали нитку сих плянів.

І як безпосереднім наслідком люблинської унії було ренеґатство української шляхти в польську користь, так тепер козацька старшина разом з одер-

жуваними правами та клясовими приви́дями почала зраджувати свій народ і замінити ся в московське дворянство. Тільки одиниці споміж козацької старшини побачили страшну помилку Богдана Хмельницького з 1654 р. і старали ся направити її. Та за сильно вкорінили ся зерна лиха, засіяного в українських серцях переяславським актом, щоб можна було виполоти його з України. Звідси й походять невдачі тих великих синів України, що хотіли врятувати її від державної й національної загибелі.

Українська державність між молотом і ко- вадлом.

Дуже дошкульно відчула Україна персональну унію з Романовими, зроблену в переяславському договорі 1654 р. Питання, які торкалися права московського правительства контролювати усунування і вибір гетьманів, настановляти московських воевод для українських міст, стягати податки — й справи церковної автономії України привели зараз по зробленню угоди до дуже гострих непорозумінь і конфліктів. Сіючи незгоду й заколот між українськими станами й партіями, Московщина поєдинці поборювала їх, а обезсиливши всіх до краю й довівши до розпуки, посягла між українським народом таку огидну деморалізацію, котра доконала вже й решти справи. Який ні терпеливий український народ, все-таки грубим і систематичним топтанням його прав і народньої честі Московщина змушувала його підійматися на свою оборону.

В рік по смерті Богдана Хмельницького (1657) зайшла вже потреба зробити нову умову, сим разом з Подлицею, щоб рятувати Україну перед „союзом“ з Московщиною. Се була гадяцька угода з 1658 р. Довів до неї найблизший бойовий товариш покійного гетьмана й наслідник його — Іван Виговський, якого

дуже дораджував Богдан народови яко чоловіка, котрий найкраще тямив усі його заповітні думи та пляни.

Українське правительство видало маніфест до європейських держав, в яким пояснило, чому зірвало з Московщиною і видало їй війну. В маніфесті вказано на плян московського правительства здушити українську автономію, на вмішування Московщини у внутрішні українські справи й т. ин. Події перед переяславською угодою і по ній виложені тут ось як: „Заявляємо та свідчимо перед Богом і цілим світом, що розпочата й ведена нами війна з Поляками мала не иншу причину й не иншу мету, як оборону святої східної церкви та предківської свободи нашої, — любов до неї керувала нами з покійним нашим вождом, безсмертної пам'яті Богданом Хмельницьким і Іваном Виговським, нашим писарем. Свої приватні справи відсунули ми далеко перед Божою славою і громадською справою. Задля того увійшли ми в приязнь з Татарами та з пресвітлою шведською королевою Христиною, а потім з пресвітлим шведським королем Карлом Густавом. Усім їм ми заховавали свою вірність міцно. І Полякам не дали ми ніколи приводу до розірвання трактатів, але всім додержували ми свято нашу вірність, умови й союзи. Не з инших мотивів прийняли ми протекцію великого князя московського, як тільки для того, щоб заховати та примножити для себе й нашого потомства за Божою помічю зброєю здобуту та кровю стільки разів

вернену нашу свободу. Обдароване різними обіцянками та приреченнями великого князя московського, наше військо сподівало ся, що з уваги на спільність віри й добровільне наше підданне великий князь буде для нас справедливим, прихильним і ласкавим, поступатиме з нами щиро й не замишлятиме на наші свободи, а ще примножатиме їх більше й більше — відповідно до своїх обіцянок. Але здурили нас ті надії! Московські міністри й вельможі намовили того пречеснішого, всепобожного й найласкавішого володаря до того, що зараз же першого року, як завели ся переговори між Москвою й Поляками, з огляду на надії на польську корону постановлено разом нас придавити й поневолити, й до того вели вони свої замисли, щоб, зайнявши нас війною з Швецією, лекше нас придавити й поневолити“.... „Так відкриваєть ся хитрість і ошуканство тих, котрі з початку через внутрішню міжусобну війну, а далі й відкрито своєю власною зброєю приготували на нас ярмо неволі, без усякого приводу з нашого боку. Свідчачи невинність нашу в нічім і кличучи Бога на поміч, ми змушені для заховання своєї свободи взяти ся до законної оборони, щоб скинути з себе те ярмо й шукати для сього помочи у наших сусідів“.

Згаданим сусідом була Польща. Швеція з різних причин не могла входити тоді в рахубу яко союзниця України у війні з Московщиною. До союзу з Польщею перла партія, на чолі якої стояв гетьман Іван Виговський, Юрій Немирич і інші прихильники сієї

справи. Через свого післанця Павла Тетерю Виговський полагодив справу в літку 1658 р. з польським післанцем Станиславом Беншовським, а у вересні в Гадячі списано формальний трактат. Україні пороблено уступки під національним оглядом. Східна Україна, себто воєводства київське, чернігівське та брацлавське (теперішні губернії полтавська, чернігівська, київська, східна частина волинської й полуднева половина подільської) мала стати окремою державою, вільною і незалежною у внутрішніх справах, на правах Великого Князівства Литовського зеднаною з Польщею під назвою Великого Князівства Руського. Польща, Литва й Україна мали утворити рівноправний союз трьох держав, під властю одного короля, вибраного всіма трьома народами. У внутрішній управі мала заховати Україна повну автономію: могла мати свою палату послів, свого гетьмана, свій верховний трибунал, свій скарб, своїх міністрів і взагалі урядників, свою монету, своє військо. Всі уряди мали позаймати тільки місцеві люде — Українці. Головою Української Держави ставав гетьман, вибраний всіма станами, а саме тим робом, що стани Великого Князівства Руського мали вибирати кандидатів, а з них одного мав король іменувати гетьманом. Гетьман міг представляти королеви козаків в цілі наділення їх шляхетством, унія касувала ся, а православна церква мала зрівняти ся під кожним оглядом з католицькою. Важні уступки поробила Польща на просвітнім полі. З по-

чину невеличкої купки людей з найвизначнішим їх представником Юрієм Немиричем добуто від Польщі згоду на те, щоб скрізь на Україні було вільно закладати друкарні, друкувати книжки без усякої цензури, щоб скрізь позасновувано школи, а крім київської ще одну академію.

І сей трактат, як і переяславський, уложено спішно. Багато річей не вияснено. А щойно по обговоренню умов вислано на сойм, котрий мав затвердити сей трактат, бажання, щоб у склад Великого Князівства Руського увійшла не тільки східна Україна, а й західна. І як з одного боку дивно, що позабуто про таку важну справу, бо-ж тоді змагання злучити всю Україну під властю гетьмана було провідним, так з другого боку таке змагання нагнало страху польським панам, які бояли ся утрати земель західньої України зі звязку з Польщею. Польський король не мав сили увести договір в життя і виповнити його. Поляки уважали уступки пересадженими, Українці неvistарчаючими, а широкі українські народні маси не хотіли й чути про якусь звязь з Польщею.

В кілька літ опісля обидва вороги України, Московщина й Польща, запрягли український народ в ярмо неволі. В андрусівському договорі з 1667 р. дійшло до компромісу між Московщиною і Польщею — в справі України. Для легшого поневолення висиленого українського народу розкряно Дніпром живий український національний організм: Лівобе-

режна Україна дістала ся Московщині, а Правобережна Польщі.

Андрусівський договір став початком руїни України й вибив раз на все з голови дійсного щирого українського патріота можливість якоїсь „федерації“ з Московщиною або Польщею. Яко замах, звернений проти життєвих основ української нації, андрусівський договір викликав загальне обурення і 1668 р. населення східньої України як один муж підняло ся проти Москви й витяло московські гарнізони.

В тих грізних часах погляд України звернув ся на Петра Дорошенка, що деінде зачав шукати помочи для ратунку України з московської і польської неволі.

Проба рятунку української державности при помочи Туреччини.

„З прадіда козак“, як сам про себе говорив, гетьман Петро Дорошенко мав уже в своїм роді козацького гетьмана: був унуком гетьмана Михайла Дорошенка. За Хмельницького був полковником, а по його смерті відгравав першорядну ролю в кругах українських самостійників. Належав до найталановитших, найрозумвійших і найенергічнійших діячів України не тільки поміж гетьманами, але й поміж керманичами української історії взагалі.

Від не одного з таких діячів ріжнив ся справжнім патріотизмом, який у кожній справі велів йому дбати про долю свого українського народу. Бачучи, що Польща й Московщина використовують усяке оперте України на них на те, щоб обмежувати самостійність України, а розуміючи zarazом, що при тодішнім становищі Україна не могла обійти ся без помочі якоїсь сусідньої держави, Петро Дорошенко підхопив нитки комбінації, на яку не зважив ся був більший полководець ніж політик Богдан Хмельницький.

Користуючи ся підмогою Криму й Туреччини, задумав Дорошенко стати сильною ногою в Правобережній Україні, вільній від польських і московських впливів, а потім спираючи ся на неї, злучити

в одну цілість обидві половини України. Здавало ся, обставини складали ся в його користь. Своїм тодішнім посяганням по Лівобережну Україну Польща не тільки не осягнула нічого, але й викликала ворожий проти себе рух і на Правобережній Україні. Ставши гетьманом у серпні 1665 р., Дорошенко докінчив справу увільнення Правобережної України, вигнавши звідти польські війська.

Найблизшого року по виборі на гетьмана Дорошенко увійшов у безпосередні зносини з Туреччиною. Признавши султана своїм зверхником, він заручив ся підмогою Туреччини в змаганню визволити Україну в її етнографічних межах — до Перемишля і Самбора, до Висли й Німана, до Сівська й Путивля на московським кордоні. Султан приказав кримському ханови помагати в усім Дорошенкови.

В своїх великих плянах мав Дорошенко знаменитого дорадника й помічника в особі митрополита Йосифа Нелюбовича-Тукальського, що його передержало польське правительство передтим два роки в марієнбурзькій в'язниці і тоді саме випустило на волю. Вкупі з ним продумував Дорошенко над злученням України, яке було можливе по вирванню Лівобережя зпід московської неволі. Обидва навязали зносини з Бруховецьким і зачали намовляти його зробити повстання проти Москви, перехитрюючи хитрого інтриганта надією, що Дорошенко готов зрікти ся гетьманства й віддати Бруховецькому Правобережжю, щоб тільки Україна була зеднана.

Щастя почало усміхати ся Дорошенкови. Прийшло повстання проти Москви. Україна повбивала або повиганяла московські залоги й московських урядників та на весну 1668 р. вся Україна опинила ся в руках Дорошенка. На жаль, по конотопській побіді Дорошенко — кажуть, що на вістку про зраду жінки — завернув ся з Лівобережної України й тим поцсував справу, яка почала ся так щасливо.

Розвиток випадків, який спричинив тактичний промах Дорошенка, наглив його довести раз до остаточної умови з Туреччиною. В часі неприсутности Дорошенка єдність українських земель розлізла ся. Не маючи помочи від Дорошенка в боротьбі з Московщиною, Лівобережна Україна піддала ся їй і вибрала гетьманом Многогрішного. Переговори Дорошенка з московським правительством в ціли затвердження його гетьманом і Лівобережної України zostали ся безуспішні, бо він рішуче домагав ся, щоб Московщина вивела з України всіх воєвод і ріжних московських людей. Тоді в марті 1669 р. скликав Дорошенко раду, на якій постановлено, що Україна признає зверхність турецького султана.

Був се свого роду збройний союз. Про поміч Туреччини Україні в ціли визволення останньої в її етнографічних межах була вже вище згадка. Україна задержувала повну автономію, була вільна від усяких податків і оплат до султанської каси, обовязуючи ся тільки доставляти козацьке військо на домаганне султана, а маючи за се голос у закордонній полі-

тиці Оттоманської Порти, зокрема щодо Польщі й Московщини. Україна входила в такий зв'язок з Туреччиною, в яким находили ся молдавське й волоське господарства. „Посилаю вам гетьманську булаву — писав султан у своїм листі до Дорошенка — та прапор не на знак підданства, але на знак приязни й постраху для наших ворогів“. А Дорошенко відповів, що його народ се „ні не раби ні не васалі, тільки хоче лишити ся вільним“, а прислані собі символи своєї гідности уважає Дорошенко „за знаки союзу між Україною і Туреччиною“. Зі статей сеї угоди звертає на себе увагу умова щодо закордонної політики, а саме, що „ні султан, ні хан без порозуміння з гетьманом не можуть робити якихсь договорів з сусідніми суверенами“.

Безпосереднім наслідком умови з Туреччиною мала бути її поміч Україні проти Польщі. Довго пригадував Дорошенко султанови його обіцянку. Щойно в 1671 році султан Магомет IV сповістив Польщу, що піде війною на неї за те, що вона нападає на землі султанського васала Дорошенка. На весну 1672 р. рушив султан з великою армією на Україну. Похід скінчив ся бучацькою угодою з тогож року, в якій Польща зрікла ся всіх своїх претенсій до „України в її давніх межах“ у користь Дорошенка.

Скликаний царем московський земський собор, наляканий турецьким походом, ухвалив прийняти Дорошенка з правобічною Україною під царську

руку. Дорошенко домагався єдності України під одним гетьманом, а крім того щоб йому підлягало також Запороже, щоб московське правительство забрало собі воєводів, зобов'язалося охороняти Україну, а зовсім не мішалося у внутрішні відносини України. Однак історичні події склалися так, що цілком не надавалися на те, щоб піддержати домагання гетьмана. Плянований на найближчий рік турецький похід у східно-українські землі не відбувся, Московщина дістала змогу прийти до себе й не була вже приневолена виповнити домагання Дорошенка.

Далеко більша вина була по боці українських народніх мас і тої інтелігенції, що в своїм політичнім світогляді не в силі була піднестися понад народні маси. Протягом двох віків майже безупинно вело козацтво боротьбу з мусульманським світом, а тут треба було єднатися з ним. Тільки справжні патріоти й розумні люде могли зрозуміти Дорошенка й ті пішли за ним. Позбавлені політичної думки народні маси були проти союзу з Туреччиною, тим більше, що куди перейшли союзники (Татари) по українській території, там повставала пустка й забиралося масами українське населення в полон. З Правобережної України населення почало масово емігрувати на Лівобережжя, опозиція проти гетьмана серед українського населення ставала щораз більша й великий гетьман не міг довершити свого великого пляну. Що більше, його невдачі мали в наслідку нові обмеження автономії України з боку Москов-

щини, між иншим скасування автономії української церкви.

Два рази ще відновлювала Туреччина союз з Україною. Та Московщина брала щораз більше перевагу. Правда, ще в 1711 р. в мирі між Росією і Туреччиною найшло ся на жаданне Українців застереження, що московський царь не має на будуче мішати ся у внутрішні справи України, але ся клявзуля була тоді вже без значіння. Тоді саме ще раз пролили кращі сини України свою кров, щоб визволити свій Рідний Край з московської неволі, тим разом при помочи далекого володаря півночі — Карла XII.

Проба рятунку української державности через союз з Швецією.

В найближшій по Дорошенковій пробі вирятуння української державности згід московського нівелюючого впливу її герой гетьман Іван Мазепа навязав до старої традиції української політики. Ще в 1654 р., коли українське правительство завело переговори з Карлом XII і хотіло спертися на Швецію головню проти Польщі, Хмельницький обіцяв стати по боці шведського короля, колиб прийшло до війни між Швецією і Московщиною. Бої з Польщею від 1655 р. вів Хмельницький відповідно до шведських вказівок і рішуче відкидав домагає московського правительства, зірвати союз з Швецією. Швеція зі свого боку робила все, щоб відвести Україну від Московщини. Шведським послам поручено переконувати Хмельницького й козацьку старшину, що вільний український устрій органічно протиний московському, що „Москва не може стерпінати вільного народу“, що вона не зносить свободи ні у себе ні у своїх сусідів і скасує всі українські свободи. Московські династичні традиції змагають до інкорпорації Київ, Волині й Галича. Натомісць Швеція забезпечувала Україні повну самостійність і незалежність. Україна обійматиме не тільки всі ті

землі, до яких українське правительство матиме претенсії, але й до неї може бути прилучена ще частина білоруських земель, щоб тим робом забезпечити українсько-шведські зносини комунікаційним поясом і відгородити Московщину й Польщу. Крім того Швеція зобов'язувала ся боронити свободи й незалежності України від усяких можливих ворогів. Хмельницькому годив ся дати король Карло X титул князя київського й чернігівського та гетьмана запорозького війська.

В жовтні 1656 р. поширив ся шведсько-український союз. До нього приступили Бранденбургія і Семигород. Ціллю того союзу був поділ Польщі, при чім Україні мали припасти всі українські землі і частина білоруських земель. Одначе ся дуже корисна для України комбінація на жаль не здійснила ся через швидку смерть Хмельницького й Карла X з одного боку й трактати з 1660 і 1666 р. з другого. Що більше, в них Швеція зобов'язала ся впливати на помирненнє України з Польщею. Правда, наслідник Хмельницького Іван Виговський відновив союз з Швецією, в яким підкреслено, що „Україна має бути вільною і від нікого незалежною нацією“, а корсунська рада затвердила сей союз, але практичних наслідків він не мав пійких.

До нового союзу України з Москвою прийшло щойно в 1708 р. В славній Орликовій хартії з 1710 р. поставлено союз з 1708 р. в безпосередній звязок з старим союзом зперед пятьдесяти літ, коли саме

„вічної пам'яті Богдан Хмельницький за божою помічю і непоборною підмогою пресвітлого короля Швеції безсмертної і славної пам'яті Карла X злученими силами кримського ханства й запорозького війська та своїм гострим розумом, печаливістю і великодушною працею визволив з польської неволі запорозьке військо“. Повстання гетьмана Івана Мазепи проти Московщини, яке було безпосереднім наслідком шведсько-українського союзу з 1708 р., вважає хартія останнім кільцем в непереривнім ланцюзі виступів українського народу за „свобідні права“ проти московського централізму.

Також „Короткий вивід причин, які спонукали або властиво змусили Україну з запорозьким військом вийти з московської протекції“, так само пояснює справу. Хмельницький „добив ся, що польська держава мусіла вирікти ся навіки всієї України по обох боках Дніпра й відступити її в козацьке володіння“. „Скинувши з себе польське ярмо, Україна з запорозьким військом стала народом вільним, свободним від усякого чужостороннього панування і жила по своїм законам, заховуючи тільки в цілості давніше уложені з Кримом союз приязни та брацтва й заприсяжений оружний звязок“. Однак кримська орда порушила умову, почала забирати в неволю та грабувати жінок і дітей, а навіть самих козаків і, коли Україна вже стерпіти не могла, „з тим своїм гетьманом Богданом Хмельницьким і всім запорозьким військом здала ся на московські обіцянки та

з доброї і непримушеної волі, зважаючи на спільну православну віру, піддала ся під московську протекцію, але й поставила такі умови, закріплені договором і стверджені присягою: московське правительство зобов'язуєть ся на вічні часи заховувати й обороняти запорозьке військо і свободний український народ ненарушно при їх правах, законах і свободах; українських земель не сміє прилучати до своїх володінь і сусідам не дозволить нарушати їх цілоти; чи оборонну чи заціпну війну проти спільних ворогів обох держав мають сі держави вести спільно й одна другій помагати“. Наслідком унії з Московщиною ми „своїми грудьми стали заборолом для московських земель від татарських нападів“, але за наші докази відваги й вірности „замість вдячності й доказів пошанівку за такі вірні служби, за воєнні кошти, пороблені в них до останньої нашої руїни, за нечисленні геройські вчинки та криваві воєнні подвиги — все нам злом за добро відплатити пильновано. І так від початків нашого свободного переходу під ту протекцію, бачучи, яке завзяте до війни запорозьке військо, який відважний український народ, вирощений у війнах, а притім ще в сусідстві наготові має татарські сили, — неустанно всякими способами й нечуваними штуками силкувало ся (московське правительство) яко мога наші права й вільности скасувати, запорозьке військо викоринити, козацьке імя навіки знищити, а городи й міста по всій Україні під свою власть забрати“.

Далі подано причини, що „змусили покійного преславного гетьмана Мазепу з запорозьким військом і українським народом взяти ся за зброю для оборони від Московщини прав свого Рідного Краю і своїх вільностей“. Поперше була умова з Московщиною, „що установлені трактатами з Польщею межі мають зіставати ся ненарушені“. Тимчасом Московщина увійшла у вічну згоду з Польщею і віддала їй правобічну Україну. „Не личило Москвитини робити такий нечестивий вчинок, бо-ж він на святощі й душу свою присяг боронити цілости меж України; але своїм зрадливим замислом зважив ся він розділити Україну, хоч її цілу, по обох боках Дніпра, не здобув ні грошима ані збройною силою, але дістав під протекцію з доброї волі прилучену, задля одности віри. І не тільки се зробив він по якімсь часі, але й тепер, коли другим разом запорозьке військо визводило сьогобічну Україну з польської власти, завдяки великодушному западови своїх полковників Самуся і Палія, і зєднало обидві частини України під одним гетьманським регіментом, по давньому звичаю, — (московське правительство) піддержувало Поляків у надіях на відступленне України; нарешті й кріпость Білу Церкву, здобуту від Поляків промислом тихже полковників, обсадило своєю залогою і силоміць віддало в розпорядження їх (Поляків)“. Подруге — „Московщина, ведучи війну з Поляками, зробила в Києві склад припасу та всяких військових знарядів, а для охорони його та для

більшої безпеки від польських нападів відновила верхній київський город і посадила там свого начальника московського, а той московський начальник під туж пору, примноживши собі війська, присвоїв собі титул воєводи й незаконно прибрав права не тільки в Києві, над його мешканцями, але й по цілій Україні до порядкування громадських справ і якби другий гетьман і абсолютний володар розпростер свою деспотичну владу проти договорів і постанов, стверджених присягою⁴. Потрете — московське правительство зайняло своїми залогами всі українські міста й увело туди своїх управителів, а в переяславській умові не дозволено вводити московські залоги на Україну.

Обставини моменту перли Мазепу до повстання. Царь Петро розпоряджався козацькими військами якби своїми. Козацькі війська висилалися в далекі походи, де вони терпіли всілякі наруги з боку московських офіцерів, уживалися до тяжких кріпостних праць і т. ин. Дуже болів Мазепа, що навіть Петрові генерали дозволяли собі безцеремонно розпоряджатися козацькими військами й самим гетьманом Мазепою. Гнет українського населення з боку московських посіпак, царські проекти повного перевероту на Україні, справа Правобережної України — все те пхало Мазепу на шлях, яким він не міг не піти. Шведський король Карло XII розбив Саксонію, здушив саксонську партію в Польщі, перейшов на Литву й таким робом — зближався до

меж України. Козацька старшина бажала рішуче використати хвилю для української політики. Мазепа мусів рахувати ся з можливістю, що коли він не стане на чолі повстання, старшина зробить його без гетьмана, і в таким разі проти царя і проти гетьмана. За всі тягари й утиски, які спадали в останніх роках на Україну, український народ був дуже роздражнений на московське правительство та на його прислужника Мазепу. І традиції української політики й загальна політична ситуація моменту подиктували Мазепі союз з Карлом XII.

В умовах того союзу стояло, що „Україна по обох боках Дніпра з запорезьким військом і українським народом має бути на вічні часи свобідною від всякого чужого пановання“. Союзні держави, ні під претекстом освободження її, чи опіки над нею, ні під яким иншим претекстом не мають претендувати на абсолютну власть над Україною і запорозьким військом, ні на ленну залежність, чи якусь підвладність, ні не мають брати з неї якихсь доходів чи податків. Не мають забирати собі чи обсаджувати своїми задогами українських кріпостей, які чи зброєю чи трактатами здобуто-б від Москви. Не мають ставити нових укріплень в українських землях ні иншим на се не дозволити. Мають Україну удержувати в цілості й иншим не дозволяти якимсь чином гнести її. Цілість меж її, непорушність вольностей, законів, прав і привилеїв її свято мають заховувати, щоб Україна на вічні часи свобідно ті-

шила ся своїми правами й вольностями без усякого ущербку“ і т. д. Карло XII брав у свою охорону Мазепу й Україну, заручив ся його збройною підмогою і запевнив її Україні, не міг робити ніякого мира й перемирря без України й зобов'язував ся, що не зробить миру під іншою умовою, поки Україна не буде визволена з московської неволі й не верне до своїх старих свобод.

Сам Мазепа ось як пояснив перед старшиною мотиви свого поступку: „Перед всевідучим Богом протестую і присягаю на те, що я не для моєї приватної користи, не для вищих почестей, ні для яких інших забаганок, але для вас усіх, що лишаєте ся під моєю властю і регіментом, для жінок і дітей ваших, для загального добра Матки моєї Отчизни, бідної України, всього війська запорозького й народу українського та для підвищених прав і вольностей військових хочу при божій помочи чинити те, щоб ви з жінками та з дітьми й Отчизна з запорозьким військом як від московської, так і від шведської сторони не погибли“.

Подтавська катастрофа з 10 липня 1709 р. перекресдила пляни Мазепи...

Найосвіченішій людині поміж гетьманами й найбільшому політикові поміж ними Мазепі не судило ся вивести український народ з московської неволі. „Коли придивити ся до його діяльності, — говорить чудовий знавець нашого минулого Володимир Антонович в „Бесідах про часи козацькі на

Україні“ — то можна переконатися, що він був патріотом дуже щирим і гарячим, бо завжди він дбав про повну автономію свого краю. Але прямуючи до неї, він помилився в шляху: він цілком не уважав на демократичні ідеали маси народної, не дбав про прихильність її, а силкувався привабити до себе старшину, щоб утворити міцний упривилейований стан, який підпер би його в боротьбі з московським урядом. Він думав зорганізувати Україну на зразок сусідніх держав, а там скрізь (у Польщі, яка була йому найбільше znana, Угорщині, Волощині і т. д.) він бачив монархію і аристократію, що підпирає того голову, а останній надає їй усяких привилеїв, щоб утримати її при собі. Отже й Мазепа поставив яко найголовнішу мету своєї діяльності витворити таку аристократію на Україні. Він був переконаний, що тоді тільки Україна й здолає досягнути автономію, коли така аристократія витворить ся... Ми бачимо при ньому цілий полк з польської шляхти. Готуючи собі такі сили, Мазепа тим самим наразився на народню реакцію: звикши звертати увагу тільки на дворянські сили, він зовсім не уважав на бажання народні, які цілком розминали ся з заходами гетьмана. Народні маси декілька разів давали знати Мазепі свої сили, та він провадив далі свою політичну помилку... Все лихо Мазепи залежало від того, що він ігнорував інтереси народні, не розумів їх, а мріяв тільки про установлення на Україні аристократичної держави. Колиб Мазепа не

був засліплений сією ідеєю, нарід підпер би був його“.

Пояснення політики Мазени находимо в пісні, пересланій Кочубеєм між різними доказами в доносї на Мазепу, яко зложеній самим Мазепою. Яко близька Мазепі людина Кочубей міг знати, хто був справжнім автором отсїєї вірші:

Всі покою щире прагнуть,
А не в єден гуж тягнуть;
Той направо, той наліво,
А всі браття: то-то диво!
Не маш любви, не маш згоди;
От Жовтої взявши Води,
През незгоду всі пропали,
Самі себе звоєвали!
Ей, братища, пора знати,
Що не всім нам панувати,
Не всім дано всеє знати
І річами керувати!
На корабель поглядімо,
Много людей подічімо,
Однак стирник сам керуєт,
Весь корабель управуєт.
Пчулка бідна матку маєт
І оное послухаст.
Жаль ся, Боже, Українн,
Що не вкупі маєт сини!
Єден живєт із погани,

Кличет: „Сюди, отамани!
Ідїм матки ратувати,
Не даймо ей погибати“.
Другий Лихом за грош служить,
По Україні і той тужит:
„Мати моя старенькая!
Чом ти вельми слабенькая?
Розно тебе розшарпали,
Іди аж по Дніпр Туркам дали.
Все то фортель, щоб слабіла
І аж в кінець сил не міла“.
Третій Москві юж голдуєт
І ей вірне услужуєт.
Той на матку нарікаєт
І недолю проклинаєт:
„Ліпше було не родити,
Нежли в таких бідах жити!
От всїх сторін ворогують,
Огнем, мечем руїнують,
От всїх не маш зичливости,
Ані слухної учтивости:
Мужиками називають,
А подданством дорікають“.

. . . . .

Ей, панове єнерали,
Чомуж есте так оспалі?
І ви, панство полковники,
Без жадної політики
Возьміте ся всі за руки,

Не допустіть гіркою муки
Матці своїй більш терпіти!
Нуте врагов, нуте бити!
Самопали набувайте,
Острих шабель добувайте,
А за віру хоч умріте
І вольностей бороніте!
Нехай вічна буде слава,
Же чрез шаблю маєм права.

Лебедина пісня української державности.

По катастрофі під Полтавою Карло XII і Мазепа втікли на турецьку територію. При собі мали невеличкі відділи вояків і козаків і декого з старшини, кого не захопив примусовий полон. Отже був тут генеральний писарь Пилип Орлик, племінник Мазепи Андрій Войнаровський, прилуцький полковник Дмитро Горленко, військовий обозний Іван Ломиковський, генеральний бунчужний Хведір Мирович, генеральний осаул Григорій Герцик, один з найвірнійших сторонників Мазепи, пізнійше генеральний осаул при гетьмані Орликови, й інші.

Пішов за ними й завзятий оборонець незалежності України Кость Гордієнко, кошовий отаман Запорозької Січі. Коли Петро I відкрив задуми Мазепи й поробив заходи коло вибору нового гетьмана, Гордієнко відкрито став по боці Карла XII і з початком квітня 1709 р. привів до нього 8000 Запорожців та привітав короля промовою в латинській мові. Коли в 1710 р. уся Україна скорилася Петрови, відійшов він у Бендери до Карла XII.

На турецькій території Карло XII робив заходи, щоб і Туреччину втягнути у війну з Москвою. Заки ці заходи увінчалися успіхами, знесилений і наслід-

ком, потрясаючих подій розхорований Мазепа покинув сей світ 3 вересня 1709 р. Його похоронено в монастирі в Галацу.

З війною, яку вели Швеція і Туреччина з Московщиною, дучили колишня Мазепина старшина й козаки та Запорожці з Гордієнком на чолі надії на визволення України з московської неволі. Згадана старшина вибрала в 1710 р. наслідником Мазепи генерального писаря Пилипа Орлика. При виборі Орлика на гетьмана списано цікаві постанови про те, яке має бути гетьманське правительство. Хоч ся Орликова конституція ніколи не увійшла в життя, бо його плани не прибрали реальної форми, все-таки годить ся зазначити ось тут, які погляди й бажання керували змаганнями людей, що віддали своє життя справі визволення України

З огляду на те, що останніми часами гетьмани почали присвоювати собі „самодержавную владзу, узаконили самовластієм таке право: так хочу, так повеліваю“, Орликова конституція постановляла, щоб на будуче три рази до року: на Різдво, Великдень і Покрову відбували ся „генеральні ради“ в гетьманській столиці для вирішування всяких важніших справ. Участь у сих радах мали брати: генеральна старшина, полковники з усією полковою старшиною і сотниками, виборні від полків „генеральні совітники“ й послы Запорозької Січи. Все шкідливе для народнього добра в управі гетьмана та його поступованню „виговорити“ йому мали право старшини

й радники, а він не смів за те гніватися і карати їх. Без ухвали генеральної ради гетьман тільки за порозумінням з генеральною старшиною мав право полагоджувати невідложні справи. Він не мав права вести ніяких таємних зносин і кореспонденцій. Не міг також розпоряджати військовим скарбом, бо до сього мав вибирати ся генеральний підскарбій, а гетьман мав свої доходи, призначені „на булаву й особу його гетьманську“. Гетьман мав пильнувати, щоб військовим і посполитим людям не чинено надмірних тяжкостей, утисків і здиства, від чого вони кидали свої оселі та йшли за межі Рідного Краю шукати лекшого прожитку. Старшині й усяким „військовим і посполитим урядникам“ забороняло ся уживати козаків і до них неналежних посполитих для своїх господарських робіт, відбирати від них ґрунти або силою змушувати їх до продажі, забирати за якісь провини людське майно або обертати людей собі на роботу і т. ин.

Се перша конституція України — на 79 літ перед великою французькою революцією. В житте увійти могла вона тільки в таким разі, якби було удало ся діло визволення України при помочи Швеції і Туреччини. Орлик відновив союз з Карлом XII. Умова йшла дальше від попередніх подібних актів з історії української державности, бо стверджувала, що „жодна держава не може мати претенсій ні на абсолютне панування в краю ні на ленну залежність“, що свято має шанувати ся ненарушеність меж Укра-

їни, її вольностей, її прав, законів і привилеїв. 10 мая 1710 підписав угоду Карло XII яко протектор України.

Був час коли здавало ся, що плян прибере реальні форми. Шведський король приобіцяв, що доти не зробить миру з Московщиною, поки Україні не буде повернена давня свобода. Те саме прирік кримський хан Запорожцям. В осени 1710 р. Туреччина зірвала зносини з Московщиною і визначила похід на весну. У весняній виправі в 1711 р. в Правобережну Україну зразу вело ся Орликови, але справа застрягла під Білою Церквою. Згинуло там багато людей, а серця тамошнього населення відвернули від Орлика грабежі татарви.

Сподівав ся Орлик, що можна буде подиктувати Петрови українські бажання, коли він в дїтку загнав ся за Турками на Прут, де його обступило турецьке військо й він найшов ся в крайній біді. Та випробований московський спосіб перекупством осягнути те, що не вдасть ся осягнути иншими способами, не завів і тепер Москалів. Підкуплений турецький везир випустив Петра з його армією на легких умовах. Замість ясного зречення з усяких прав до України в прутському мирі в третім пункті зазначено, що московський царь не сміє в будучині мішати ся у внутрішні справи України. Хоч на пояснення Орлика, що Україна по обох боках Дніпра — по договору з 1711 р. — повинна бути вільна від усякого чужого панування, притакнуло турецьке

правительство, московські гроші довели до такого пояснення, що в с'їм параграфі договору була мова тільки про польську Україну, отже Правобережну крім Київа і Запорозьку Січ, а Лівобережна лишається при Московщині.

З турецької помочи нічого не вийшло. В 1713 р. погодили ся Московщина й Туреччина. Шведський король виїхав до своїх північних країв, а з ним Орлик з кількома товаришами. Ще кільканадцять літ пробував Орлик використати кожду нагоду, щоб знайти нових союзників проти Московщини, щоб західноєвропейські держави зацікавити українською справою, але без найменших вислідів.

В Орликовім листі до шведського короля з 1719 р. маємо цікаве пояснення події по полтавській катастрофі, звязаних з іменем Орлика. Він запевнює тут, що прийняв трудний уряд гетьмана замість Войнаровського проти своєї волі й що видатки на удержання війська в Бендерах покрив з власних засобів. Хоч по оголошенню Туреччиною війни йому пропонували приступити до союзу з Туреччиною і Кримом проти Москви, але він лишив ся в Бендерах до розпорядження короля. По розгромленню Москалів над Прутом йому приобіцювали напевно Правобережну Україну, а навіть робили йому надію на Лівобережну Україну, якби він схотів відбути подорож до Царгороду для зроблення миру, одначе Карло XII не дозволив на се й відкликав його з дороги.

З цього листу виходить, що до помилок Карла XII, зроблених в часі походу на Україну, які переконуючо виказав Дмитро Донцов у своїй розвідці про „Похід Карла XII на Україну“, додав шведський король нові супроти наслідника Мазепи.

Заходи Орлика вирятувати Україну від загибелі під московським обухом влучно схарактеризував його син в однім листі, де написав ось що: „Хоч яким слабим знарядом може видавати ся мій батько, щоб його зрозуміли в такім далекосяглім проєкті, одначе прошу добре роздумати, що козацький народ, на чолі якого він стоїть яко законний вожд, вибраний за дозволом славної пам'яті короля Швеції Карла XII і признаваний в сім характері Оттоманською Портою, стогнучи від часу нещасливої полтавської битви під тиранським ярмом російського панування, дихає тільки надією на слухний час для увільнення від того ярма“.

Від персональної унії з Московщиною до російської провінції.

Се той Первий, що росинав
Нашу Україну,
А Вторая доконала
Вдову-сиротину.

Шевченко. Сон. 1844.

Та й засичала гадюка, ударена в голову. Всю свою їдь вилила на винуватця, боячи ся навіть припустити на думку можливість другого удару. Розбісив ся Петро I на прихильників Мазепи та на Україну. Ще сто літ пізнійше згадували ся з страхом кари над Мазепинцями. „Премногі старшини та значні козаки — писав автор „Історії Русів“ — запідозрені в прихильности Мазепі тому, що не прийшли на військову раду для вибору нового гетьмана, вишукували ся по домах і віддавали ся на різні езекуції в містечку Лебедині коло Ахтирки. Сі езекуції були звичайного Меншиківського ремесла: колесувати, четвертувати й на паль вбивати, а вже що найлекше, за іграшку уважане — вішати й голови рубати. Вини шукали в признаннях і певним способом для сього уважало ся тоді загально хвалене „таїнство“ — тортури, догма яких відома й досі з отсієї московської приповідки:

„Кнут не ангел, душі не вийме, а правду скаже“.
І переведжено їх з усією акуратністю, по законах „соборного уложенія“, себто ступнями й по порядку: батогами, кнутом і шипою, то значить: розналеним залізом, водячи його потихеньку й помаленьку по людських тілах, які від того кипіли, шкварили ся і надимались. Згинуло таким чином людей, що не могли витерпіти тих тортурних проб, до 900 люда“.

Гетьманську столицю Батурич спалено, знищено, спустошено; побито старих і малих, не милуючи нікого. В Січі, не зважаючи на присягу безпечности, зложену Запорожцям, — по словам кошового — „голови луплено, шию до плахи рубано, вішано і иніє тиранські смерти задавано, мертвих із гробов многих не тилко товариства, но і чернцов откопувано, голови оним утинано, шкури луплено і вішано“. За виявлену прихильність Мазепі та Шведдам громлено міста і містечка, палено, нищено, масово вбивано.

Що-ж торкаєть ся самого Мазепи, царь Петро І завзяв ся затерти скрізь його імя або зробити його уосібленнем чогось найгіршого. Мазепу прирівнювано до Юди. Уладжено акт проголошення церковної анатели на Мазепу, найбільше заслуженого поміж гетьманами протектора української православної церкви, а виконувати її примушено українських єрархів, прихильників Мазепи за його політичні змагання і за фундовані ним величні церковні будівлі, за багаті дари українським монастирям,

церквам і т. ин. Імя Мазепи внесено в церковний обряд анатемовання еретиків і ворогів церкви. Царське правительство кривавим террором і всіма способами суггестії робило Мазепу для народу „проклятим“ завдяки церковній анатемі, а слідом за тим і пісні, що титулували його передтим „вельможним Мазепою“, почали уживати „проклятий Мазепа“, „превражий Мазепа“, „пес Мазепа“ і т. д.

Народні маси почули Петрову руку в лівійних і каналських роботах. Перші мали на цілі захистити межі держави перед татарськими нападами фортифікаційною лінією з цілою системою земляних валів. Далі більше ще відчули Українці каналські роботи. Що року закликав царь Петро I 20 до 30 тисяч козаків на північ, до Ладозького озера, де вони робили великі канали. Добре було, як з них половина вернула ся до дому.

На широку скелю почав ся похід не тільки проти змагань України до своєї державности, але й проти її автономічних установ. По подтавській катастрофі завів Петро контролю автономної української управи, яку виконували зразу російські резиденти, а потім від 1722 р. колегія з шістьох вищих московських офіцерів. Ся колегія мала пильнувати судів і приймати скарги на всякі українські суди й уряди — до найвищого військового суду й гетьманської канцелярії включно. Вона контролювала все те, що входило до канцелярії гетьмана й виходило з неї. Їй звелено пильнувати вся-

гих українських доходів і видавати їх на військові й інші потреби, а про непорядки доносити просто сенатови. Царь почав іменувати полковників. Україну залито московським військом, на удержання котрого населення платило величезні податки й данини. А коли гетьман Іван Скоропадський з плачем просив царя не ламати старих українських прав і порядків, царь у відповідь на се розіслав указ по Україні з поясненням, що колегію заводить ся на те тільки, щоб старшина не кривдила людей. Від такого страшного удару розхворів ся Скоропадський і вмер. А по його смерті приступив царь до скасування гетьманської власти.

Заступати гетьмана поручив Петро I чернігівському полковникови Полуботкови з генеральною старшиною. Рівночасно звелів перевести Україну знід міністерства чи колегії заграничних справ у завідування сенату нарівні з іншими провінціями Росії. На просьбу старшини дозволити вибрати нового гетьмана царь видав літом 1723 р. указ, де писало ся, що царське правительство підшукує на гетьманство особливо вірного й певного чоловіка, бо „від часів першого гетьмана Богдана Хмельницького аж до Скоропадського всі гетьмани виявили себе зрадниками“, й забороняло ся докучати сією справою. Як найкраща діяльність Павла Полуботка для свого Рідного Краю з одного боку, а його заходи у царського правительства, щоб Україні повернено старі права, з другого були причиною арештування

Полуботка й кількомісячної тюрми, в якій він умер 1724 р., не дождавши ся кінця слідства.

Смерть Полуботка зробила на Україні сильне вражіння. Він став героєм-мучеником за волю України. Оповідали, що Полуботок сміливо докоряв цариці за порушення українських прав, що пригадував вірну службу Українців, а „за те все ми замість вдячності здобули тільки зневагу й поневірку, попали в останню неволю, платимо дань ганебну й незносну, змушені копати вали й канали, сушити непрохідні болота, гноючи їх трунами наших покійників, які цілими тисячами гинули від утоми, голоду й нездорового повітря; і всі ті біди та кривди наші тепер ще збільшили ся під теперішніми порядками: начальствують над нами московські урядники, не знають наших прав і звичаїв і майже безграмотні — знають тільки, що їм вже над нами чинити можна“. Розгніваний Петро крикнув на Полуботка, що за се буде йому смерть. Пізнійше, коли довідав ся, що Полуботок тяжко розхорував ся у в'язниці, прийшов до нього особисто та просив вибачити йому. Тоді Полуботок відповів: „За певинне страждання моє і моїх земляків будемо судити ся у спільного й нелицемірного судді, Бога нашого: скоро станемо перед ним і він розсудить Петра з Павлом“.

За Павлом пішов незабаром на той світ і Петро. По старих українських домах можна дуже часто стрінути портрет Полуботка з підписаними словами:

„З мови, що Полуботок говорив царю Петру“:
„Вступаючись за Отчизну, я не боюсь ні кандалів,
ні тюрми, і для мене лучче найгіршою смертю
умерти, як дивитись на повсехну гибель моїх зем-
ликів“. Але проф. М. Грушевський каже, що Полу-
боток на сих портретах не подобає на дійсний пор-
трет Павла Полуботка й на сих портретах предста-
влений мабуть його батько Леонтій.

По смерті Петра I два рази дозволено вибрати
гетьмана. За Петра II, котрий перевів наново Україну
згід сенату в міністерство закордонних справ і ска-
сував малоросійську колегію та заведені нею податки
й побори, вибрано гетьманом Данила Апостола. Для
переведення сього вибору вислав царь в літку 1727
року тайного радника Наумова на Україну. Та пов-
ного повернення давніх українських порядків не
було. При виборі гетьмана не укладано вже статей,
які мали бути підставою української конституції,
і не потверджувано давніх українських прав цар-
ським іменем. Ріжні справи, як напр. скарги на вій-
ськовий суд, мав полагоджувати царський резидент
Наумов. Сам військовий суд складав ся з трьох укра-
їнських старшин і трьох московських офіцерів. Вій-
ськовим скарбом мали завідувати підскарбії — один
Українець, а другий Москаль. У військових справах
піддано гетьмана разом з козацьким військом під
власть фельдмаршала московських військ.

Данило Апостол заходив ся завести кращий по-
рядок в управі України та в судівництві з одного

боку, а з другого здобути ширші рямки для автономного життя України, привернути в повноті старі права, стверджені переяславською умовою. Се йому вдало ся тільки в частині. Коли Апостол умер в 1734 р., російське правительство скористало з його смерти, щоб знов скасувати гетьманство. Цариця завела „правління, зложене з шістьох осіб“. Україну знов переведено як звичайну провінцію під власть сенату, а її фактичним правителем став перший член нової колегії кн. Шаховской.

За царювання Єлисавети полекшала в дечім доля України. Одначе з вступленням Катерини II на царський трон дні української автономії були пораховані. З приводу петиції з проханням дати наслідну гетьманську власть родині Розумовських, для якої збирали ся підписи, Катерина приневолила останнього гетьмана Кирила Розумовського зложити свою гідність 1764 р. Заведено малоросійську колегію, предсідателем якої і zarazом генералгубернатором України став гр. Румянцев. Колегія складала ся з чотирьох Українців і чотирьох Москалів. Та значіння не мала вона ніякого, бо властиво управляв Україною гр. Румянцев, котрому дала Катерина II інструкції вести Україну до повного скасування українських порядків і заміни їх московськими законами й порядками.

Туга за приверненням давніх українських порядків почула ся одним голосом з наказів, писаних для виборних депутатів з України до російської ко-

місії уложенія в 1767 р. Тоді то все українське населення: старшини, духовні, козаки й міщане — всі висловили бажання, щоб повернути Україні давні її права й порядки згідно з статтями Богдана Хмельницького, щоб вибрано знову гетьмана й т. ин. Ніякі карі не спинили українського громадянства від жадання повернення української автономії.

Надії завели. В тім самім часі, як скасовано гетьманство в Гетьманщині, на Слобідщині скасовано полковий козацький устрій, зроблено з неї слобідську губернію, козацькі полки перемінено в гусарські, а на козаків наложено податки. Несподіваним нападом зруйнувала Катерина 1775 р. Запорозьку Січ. Коли Текелій облягав Січ, Запорожці прохали отамана:

Позволь, батьку отамане,
Нам на башті стати:
Не попустим Москалеві
Січі руйнувати.
Не дозволиш з мушкетами,
Позволь з кулаками,
Нехай піде наша слава
Поміж лицарями.

Кальнишевський відповів:

Не позволю, милі браття,
Вам на башті стати,
Однакове християнство
Грішно вигубляти.

Запорожці підчинилися приказови Кальнишевського і зруйновано Запороже, на яке дивився український народ як на свого провідника. Частина Запорожців оселилася після в Добруджі. Гірко доживав свого віку Кальнишевський, що 26 літ просидів у зробленій в стіні Соловецького монастиря конурі, яка мала 4 ступні вдовж і 2 вшир.

В 1780 р. адміністративні установи Гетьманщини заступлено новими, спільними з московською державою, а слідом за тим пішло скасування козацької організації на Гетьманщині. В 1783 р. завела цариця кріпацтво, хоч народним масам веліла пояснювати, що її реформи мають на цілі оберігти народ перед визиском старшин. І заспівав український народ:

Катерино, суча дочко, що ти паробила?

Степ широкий, край веселий та й занастила

Та серед згарищ українського автономного життя, якими бажала Катерина II раз на все позбути української небезпеки, ще тліли іскри одушевлення ідеями визволення України з московського ярма та ждали тільки можливості вибухнути яким полум'ям. Доказом того між іншим є прикладово викрита місія представника української шляхти, сина дуже заслуженого миргородського полковника, В. Капніста, що в квітні 1791 р. явився у пруського міністра Герцберга. Освічений український делегат зробив як найкраще враження на Герцберга.

Оповів йому гарною французькою мовою, що прислали його земляки, бо вже прийшли до останнього відчаю від „тиранії російського правительства та князя Потьомкіна“. Говорив, що козацьке військо дуже розжадене тим, що йому відібрано давні права й вольности та повернено його в правильні полки; воно страшенно хоче вернути собі старі порядки й вольности. В імени земляків питав Капніст міністра, чи можуть вони сподівати ся помочи Прусії, коли зроблять повстанне проти Московщини. Герцберг відповів, що поки-що пруський король живе в мирі з Росією, але коли прийшло-б до війни, буде справою самої України зробити, що необхідне, щоб одержати пруську поміч. З такою відповідю свого міністра згодив ся і Фридрих Вільгельм II, докладно познайомлений з цілою справою. Капніст відіхав, зазначивши, що якби пруське правительство хотіло, може навязати зносини з Україною через його брата, котрий подорожував тоді по Європі. Проф. М. Грушевський каже, що з подібними представленнями звернули ся Українці також до французького правительства, а сліди такого кроку виказують акти французької дипломатії.

До прусько-російської війни не прийшло, тому й не могло мати великих вигядів повстанне України. Не внесли поправи в долю України й наполеонські війни, хоч сам Наполеон дуже цікавив ся Україною. При його міністерстві закордонних справ у Парижі служив широкоосвічений історіограф-політик Ц. Ле-

зюр, секретною функцією котрого було робити для Наполеона на окремі його замовлення докладні реферати про становище тих частин Європи, що з якихсь причин цікавили французького цїсаря. По катастрофальнім російським поході 1812 р. Наполеон замовив у нього зладженне опису й історії України, наслідком чого була книжка п. з. „L'Histoires des Cosaques“ („Історія козаків“, вел. 8^о, 632 стор.), хоробрість котрих пізнав Наполеон у сутичках з ними. Книжка написана виключно на підставі джерел в західно-європейських мовах. Одного дня закликав Наполеон директора державної друкарні та звелїв надрукувати твір потаємне й принести йому цілий наклад. Наполеон поширить книжку „тільки тоді, як на се прийде відповідна година“. З великим трудом — з огляду на умову таємничости з боку Наполеона — вдало ся директорови виготовити 30 примірників. „Відповідна година“ не прийшла і в 1814 р. Лезюр видав свою історію України вдруге, вже відкрито.

З зденаціоналізованим обличчєм переживала Україна наслідки союзу Хмельницького з Московщиною, перед яким так дуже перестерігала колись Україну Швеція.

Українська державність у німецьких плянах XIX віку.

Граф Капніст мав промощену вже дорогу, коли в 1791 р. звернувся до пруського міністра Герцберга з запитанням, чи може Україна рахувати на поміч Пруссії в такому разі, колиб вона підняла ся проти свого гнобителя — Московщини. Ще Петро Дорошенко, коли Польща й Московщина поєднали ся, пробував інших комбінацій і звернувся між иншим до бранденбурзького електора.

Одначе як сї обидві вище згадані акції українських політичних керманитів, так і німецькі пляни щодо України з XIX в. не увінчали ся ніякою реальною помічю Україні. Перший німецький плян щодо України зародив ся в часі кримської війни. Тоді була в Пруссії група людей, яка хотіла, щоб правительтво вело війну з Росією по боці західніх держав. Се була так звана партія Бетмана-Гольвега, котра від назви свого органу (*Preußisches Wochenblatt* — Пруський Тиждень) назвала ся також партією тижневика (*Wochenblattpartei*). Барон Гакстгаузен поставив теорію, що чотири кольосальні області, з яких складала ся Росія, доповнюючи себе продукцією, дадуть з бігом часу таку силу російській державі, що її переваги не можна буде зламати.

Розвідка барона Гакстгаузена сильно підкреслювала національну індивідуальність України й не могла лишити ся без впливу на читачів тижневика. І часопис заговорив про те, що інтересам Німеччини відповідає тільки така політика, яка має на цілі зменшення могутости й ослаблення Росії.

Крім статей у тижневику пропагували свої думки члени групи також при помочи меморіялів. Особливо Бунзен, що був особистим приятелем короля і вів з ним дуже живу кореспонденцію, розвинув величезну агітацію, щоб спонукати свого короля до розриву з Росією. В марті 1854 р. написав він „Тамний меморіал про теперішнє положеннє і будучину російської кризи“ та вислав його до Берліна. Тут вказав він, що розходить ся про те, чого не змогли зробити ні Фридрих Великий ні навіть Наполеон, а саме щоб зламати перевагу Росії і „відкинути Росію до її природних меж в Європі“. Способом до того мало бути відступленнє території з боку Росії. До сих областей, які мала-б була відступити Росія, належали Фінляндія, Надбалтійські землі, Польща й частина українських земель. „Царгород — писав Бунзен — так само непевний в християнських, як і турецьких руках, як довго Росія панує над Чорним морем. З того показуєть ся неминуче, що від Росії треба відірвати не тільки Крим, але й Бессарабію, Херсонщину й Таврію“. Проєкт Бунзена пропонував прилучити українські землі до Австрії.

Огляд на національні відносини в краях, які

пропоновано відірвати від Росії, зокрема в землях над Чорним морем, бачить Дмитро Донцов у своїм ціннім творі „Українська державна думка й війна з Росією“ („Die ukrainische Staatsidee und der Krieg gegen Russland“). „Теорія Гакетгавзена, — пише автор, — котрий представляє Росію як зложену з двох народів державу, певно звернула його увагу на обставину, що саме та територія, яка припала-б Австрії, заселена чужою Москалям нацією. Одначе в безпосередні вказівки, що партія мала виразно на цілі відірванне українських земель. Про се пише Бісмарк у своїх „Думках і спогадах“, що партія тижневика „зовсім поважно в просторах меморіялах обговорювала справу, як Прусія яко піонір Європи може осягнути ціль повного розшматкування російської держави й розділу її території поміж сусідів“; а на иншій місці: „Пригадую собі просторі меморіяли, які вимінювали між собою ті панове (маю на думці партію Бетмана-Гольвега). Там поставлені за ціль... розшматкування Росії, утрата Надбалтійських провінцій, цілої території польської республіки... й розклад решти через поділ між Москалів і Українців (Великоросів і Малоросів)“.

Коли в плянах партії тижневика щодо України нема ніякої виразної згадки про замір відновити українську державність, в найблизшій німецькій плянці щодо України вже виразно говорить ся про потребу засновання „Київського Королівства“. Сей другий плян зродив ся в часі болгарської кризи

в 1887 р. В грудневім зошиті за 1887 і січневім за 1888 р. журналу „Gegenwart“ помістив філософ Гартман свою статтю, в якій поручав розбити Росію і відбудувати Українську Державу, щоб сим робом визволити Німеччину й Европу від тяжкого напору царизму.

Гартман виводив, що злука подвійних областей, з одного боку московських, з другого українських і білоруських, в одну державу не є природною необхідністю. „Немає ні географічних, ні етнографічних причин, що могли-б усправедливити таку злуку сих земель“. Москалі заселяють області Волги й Дону і для них дійсно необхідно мати ті дві ріки в цілій їх довготі в своїх руках, але не Дніпрову область, область українського й білоруського народу. Ся річна область відділена від Московщини водним ділом Двинсько-донської височини, а Дніпро ніде не дотикає московської області. Тому се не є ніякий припадок, що обидві річні області заселені неоднородними націями, Москалями й Українцями. Московська національна держава і етнографічними умовинами і географічними підставами звязана з південним сходом, але не з заходом. „В кождім разі — писав Гартман — кожда з обох частин могла-б під географічним і торговельно-політичним оглядом обійти ся без другої“. З таких причин Гартман проектував заснувати „Київське Королівство“ в річних областях Дніпра та Прута. Така наддніпрянська держава з 18 мільонами населення

(в 1888 р.) мала-б дуже добру підставу політичної самостійности. Нова держава одержала-б від Австрії гарантію свого стану посідання перед Московщиною і увійшла-б в заціпний і відпорний союз з наддунайською монархією.

У своїх політичних і економічних питаннях Гартман сходив ся близько з Бісмарком, що з цікавістю читав політичні статті Гартмана, й невиключена річ, що його принагідно зайняли далекоюсяглі думки Гартмана. На статті Гартмана дуже звертали увагу в Росії і в Англії. Чи були думки Гартмана разом думками Бісмарка, чи ні, в кождім разі цікаво, що в лютім 1888 в своїй промові в Райхстагу зазначив Бісмарк, „що навіть колиб наша (німецька) політика стала зовсім на услуги російської, се не оберігло-б нас (Німеччину) проти нашої волі і проти нашого змагання попасти в боротьбу з Росією“.

Українська державна думка в життю України першої половини XIX в.

Геройські зусилля кращої частини українського козацтва здобути для України власну державність полишили за великі й за сильні сліди в традиції і письменстві, своїм і західно-європейським, щоб скорше чи пізнійше, не відродила ся українська державна думка серед українського громадянства. На яких двадцять літ передтим, заки Капніст вибрав ся з політичною місією до пруського міністра закордонних справ Герцберга, повстала на Україні слідом за козацькими літописами „Історія Русів“, довший час загально приписувана владці Юрієви Кониському. Правдоподібно написав її Антін Полетика, депутат від українського дворянства полтавської губернії, висланий до Петербурга до комісії депутатів для виробу проекту чогось в роді конституції так званого „Устава о уложеніи“. По довшій приготованню Полетика предложив комісії свій проект політичного устрою України, оснований на підроблених і справжніх королівських і козацьких привилеях і законах. Для мотивовання свого проекту він уложив меморіал, оригінал або перерібку якого мала-б представляти собою „Історія Русів“.

Як не стояла-б справа з її авторством, вона стала на довгі часи програмовим висловом тих свободолюбних традицій, які жили серед українських освічених шарів, головню дворянства, ще довгі десятиліття потім, як Україна утратила самостійність. Ще про 1840 рр. на Україні писав Олександр Коциський, що ледви ли багацько було таких освічених Українців, тим паче патріотів котрі-б не мали у себе переписаної „Історії Русів“. По словам Драгоманова в 30 і 40 рр. XIX в. „Історією Русів“ зачитували ся пани на Україні, переписували її своїми руками й „неодну чоловічу думку закинула вона в їх голови“. За нею пішли перші історики України: Бантип-Каменський і Маркевич, вона дала теми для сфальшованих козацьких дум у „Запорожской Старинѣ“ Срезневського, вона лишила значні сліди в світогляді Шевченка. Такий великий вплив мала „Історія Русів“, хоч написана майже чисто по московськи, в першій мірі тому, що автор освітлив усю історію України з погляду суверенности й автономности українського народу, що висував усюди на перший плян ідею боротьби України за давні свої права та привидеї, що історію руйнування українських вольностей вмів переповісти високодраматичним стилем, підносячи ся вераз до справжнього патосу. Для своєї ціли автор наводить і підроблені промови, напр. слова Богдана Хмельницького, що український народ, на чолі котрого він стоїть, се народ вільний і готовий завжди вмерти за свою

свободу до останнього чоловіка, й сей характер в нїм природжений і непридатний до насилування“.

В історії розвитку української політичної думки судило ся „Історії Русів“ відіграти виїмкову ролю. Правда, не зараз, але аж від другого десятиліття ХІХ в. Се був час, коли відродила ся українська література. Початок її рахують від появи петербурзького видання „Енеїди“ Івана Котляревського, Полтава в 1798 р., хоч уже на шість літ перед тим (1792 р.) вийшов перший твір в чистій народній мові, так само в Петербурзі, а саме „Пісня чорноморського військового атамана Антона Головатого“, з початком:

Ей, годі нам журити ся,
Пора перестати,
Діждали ся від цариці
За службу заплати.

Поява Енеїди припадає на час, коли здавало ся, що назад поверне лад давньої Гетьманщини. Царь Павло зараз по вступленню на трон (1796) наклонив українського патріота міністра Безбородька привернути багато з уладжень Гетьманщини. Та панування Павла тривало коротенько, а його наслідник Олександр вернув до політики Катерини супроти України. Надії на привернення давніх українських установ оживали ще нераз, так напр. в 1812 р., коли російське правительство почало вербувати козацьку міліцію, або в часі польського

повстання в 1813 р., коли російські влади обіщували українському населенню всякі полекші, в часі кримської війни і т. д. Та все по надіях приходили тяжкі розчаровання. З почуванням незносного тягару означив народ умови свого життя в пісні:

Ой, наступила чорна хмара,
Та й стала вже синя:
Була Польща, була Польща,
Та й стала Росія.

Перемінити ту Росію, що її з таким тягаром на душі згадував український народ, або й вирвати ся з її гадючих обіймів старали ся найкращі представники України ХІХ в. Козацькі традиції з гимном в їх честь „Історією Русів“, велике зацікавлення дослідників і читачів історичними студіями, величезний інтерес до етнографії, зокрема до народньої пісні, й слідом за тим романтична любов до народу давали теми тодішній українській літературі й робили здатними кращі одиниці прийняти ідеї, голошені тоді у Франції про „права людини й горожанина“, тим більше що похід Наполеона в Росію звів не одного російського офіцера з французькими революціонерами.

Таємні організації, що потерпіли неповодження в заговорі декабристів у грудні 1825 р., мали на Україні національно-український характер, а їх ціллю була політична незалежність Рідного Краю. Найбільш поширеною формою цього руху на Укра-

їні були вільномулярські льожі. В 1818 р. засновано в Полтаві „Льожу Правди“, в якій родоначальник української літератури, майор Іван Котляревський, був промовцем. До їх виділу належав великий земельний власник С. Кочубей, а членами були між иншим переяславський маршалок В. Лукашевич і полковник Глинка. Лукашевич належав також до „Льожі зєдинених Славян“ в Київі, яка мала 87 членів. Були льожі і в Житоїрі та Кремлянці. В першій з тих міст проголошено 1825 р. Українську Республіку. Існувало також таємне українське товариство під проводом Лукашевича з осідком і сферою діяльності в чернигівській губернії, котре поставило собі за ціль вибороти незалежність України.

Було воно провістником „Українсько-Славянського Товариства“ або „Кирило-Методіївського Брацтва“, заснованого в січні 1846 р. у Київі Гулаком, Білозерським і Костомаровим. З инших членів товариства треба назвати: Навроцького, Д. Пильчикова, поміщика Савича, студентів: пізнійшого визначного земського діяча й етнографа Оп. Марковича, Андрузького, Посяду, Тулуба. Були се по більшій часті молоді люде, повні ентузіазму, ідейні та схильні до романтичних ілюзій. Національним пророком був між ними Шевченко, хоч його членство недоказане, а Панько Куліш в „Історичнім оповіданні“ заперечує, немовби Шевченко й він належали до товариства, словами: „Обох нас не прийнято в тайне політичне общество задля

того, що ми й самі по собі працюватимемо для славянської і української свободи, а тимчасом, на случай ігемонського гонення, до нас ніхто не причепить ся. Се була ведмежа послуга. Дружне братство погубило обох нас“.

Уложений головню Костомаровим статут товариства містив у собі 6 пунктів. Згідно з статутом федерація славянських земель повинна була бути Славянськими Зєднаними Державами. Росія мала складати ся з 14 держав окрім Польщі, між ними з двох українських. Західня частина Галичини прилучала ся до Польщі, а східня припадала західній Українській Державі. Поділ міг змінити ся відповідно до економічних і інших вимог. Київ не мав належати до жадної держави, а мав стати центральним містом зборів спільного союму. Братчики проектували в союмі систему двох палат: в першу палату входили вибрані сенатори й міністри, в другу депутати. Збори спільного союму мали відбувати ся раз на чотири роки, в разі необхідности частійше, а по державах повинні були відбувати ся союми що року. Зверхня або центральна власть мала належати президентови, вибраному на чотири роки, та двом міністрам: закордонних і внутрішніх справ. Для оборони федерації мало бути правильне військо, одначе не велике, бо в кожній державі проектувала ся міліція. По всіх федеральних державах мали бути однакові основні закони та права, однакова вага, міра й монета, вільна торгівля і промисл,

але й кожний край мав бути автономним щодо заведення у себе внутрішнього ладу, суду, освіти, управи й т. ин.

Управа, законодавство, право власности й освіта у Славян повинна була ґрунтуватися на науці Христа. Для релігії проєктувала ся повна толеранція. Задумувало ся склонити Славян-католиків прийняти церковну славянську мову до богослуження. Проєктувала ся обовязкова шкільна наука, скасування кріпацтва та всяких привидеїв, смертної кари й тілесних кар.

„Головні правила“ обіймали 11 пунктів: 1) Уста-новляєм товариство з ціллю поширення вище ви-ложених ідей головно при помочи виховання молодіжи, літератури та збільшення числа членів. Товариство іменує своїми покровителями святих просвітителів Кирила й Методія, приймає за свій знак перстень і ікону з іменем або малюнком сих святих. 2) Ко-жний член товариства складає присягу при вступі уживати дари, труди, становище, свої громадянські звязки на ціли товариства, а колиб якийсь член перетерпів переслідування і навіть муки за прийняті товариством ідеї, по даній присязі він не видасть нікого з членів і своїх братів. 3) В разі, як член попаде в руки ворогів і полишить в нужді родину, товариство помагає йому. 4) Кожний прийнятий член товариства може прийняти нового члена без необхідности подавати йому імена инших членів. 5) В члени приймають ся Славяне всіх племен

і всіх станів. 6) Повна рівність має панувати між членами. 7) Тому, що славянські племена ісповідують тепер різні віроісповідання і мають упередження одно проти другого, товариство старатиметься знищити племінну і релігійну ворожнечу між ними й поширити ідею про можливість примирення різниць в християнських церквах. 8) Товариство старатиметься завчасу викоринити неволю та всяке пониження низших клас і всюди поширювати грамотність. 9) Як усе товариство в цілости, так і кождий член зокрема мають погоджувати свої діла з евангельськими правилами любови, лагідности й терпіння, а правило — ціль освячує засоби — товариство признає безбожним. 10) Кілька членів товариства, котрі знайдуться в якимсь однім місці, можуть мати свої збори й постановляти окремі правила для своїх діл, але так, щоб вони не протиричили головним ідеям і правилам товариства. 11) Ніхто з членів не може виявити істновання товариства тим, які не вступають або не дають надії, що вступають до нього.

На пропозицію Білозерського прийнято, щоб члени товариства носили перстень з словами: Кирило й Методій, січень 1846 р.“ Печатка товариства мала слова: „Пізнайте правду й правда вивольить вас (уразумійте истину и истина освободить вась)“.

Товариство збиралося у приватних квартирах, а головно в Гулака. На однім з засідань, на саме

Різдво, був присутній недавно прийнятий член, студент Олексій Петров, син малого стародубського урядника. Він був сусідом Гулака, підслухав розмови братчиків, умів здобути собі їх довіру і вступив до товариства, щоб вивідати ся про все й донести властям. 28 лютого ст. ст. 1847 р. він доніс про Кирило-Методіївське Брацтво помічникови куратора шкільної округи М. Юзефовичеви.

В марті 1845 р. Шевченко приїхав з Петербурга на Україну, де дістав місце артиста для знімок старовинностей у київській Археографічній Комісії. По Різді багато з членів товариства мусіли виїхати з Києва: Гулак до Петербурга, де задумував зложити магістерський іспит, Савич — за кордон, Білозерський і Пильчиков у Полтаву, щоб обняти посаду учителів кадетського корпусу. Куліш мав їхати в борзенський повіт, щоб відбути там весілля з Ганною Білозерською (письменницею Ганною Барвінок).

Юзефович постарав ся передовсім увільнити Шевченка з посади в Археографічній Комісії 1 марта ст. ст., а 3 марта разом з Петровим явив ся у куратора шкільної округи, де Петров письменно ствердив свій донос. Генерал-губернатор Бібіков був тоді в Петербурзі, тому туди вислали й донос, який передано шефови жандармів гр. Орлову 17 марта ст. ст. Тоді й вийшов розпорядок потрусити й арештувати Гулака в Петербурзі, Куліша у Варшаві, коли був у дорозі за кордон, а решту в місці їх пробування —

і всіх доставити до Петербурга, де мало відбутися саме слідство. Арешти відбулись наприкінці марта ст. ст., а в першій половині квітня арештованих доставлено в „III отдѣленіе“. 5 квітня, коли Шевченко поспішав на весілля Костомарова, на розпорядок губернатора Фундуклея в часі переправи поета з лівого берега Дніпра на правий арештували негайно Шевченка.

Гірко відпокутували братчики й симпатичні молодечі мрії. Шевченка „за складання бунтарських і у високій ступні грубих віршів, яко наділеного сильною будовою тіла“ назначено „рядовим в оренбурзькій окремих корпус з правом вислуги, поручивши начальству мати найстрозший нагляд, щоб від нього ні під якою формою не могли виходити бунтарські й пасквільні твори“. А на засуді дописав царь власною рукою: „Під найстрозший нагляд з забороною писати й рисувати“. „Гулака яко головного керманіча Українсько-Славянського Товариства“ присуджено вкинути на три роки до шлісельбурзької тюрми, а потім вислати його в якусь далеку губернію під найстрозший догляд, Костомарова „замінути до тюрми на рік, а потім вислати в одну з віддалених московських губерній на службу, але ніяк не в науковій характері, з заведенням найстрозшого нагляду за ним“, Білозерського й Куліша на чотири місяці тюрми й висилку в далекі губернії під найстрозший нагляд. Менші карі попесли студенти.

Петров дістав ся за донос в „ІІІ отдѣленіє“ з правом дійсного студента, який зложив іспит, і одержав п'ятьсот рублів сріблом на умундурованне з тим, щоб опісля дано йому гарну грошеву запомогу відповідно до його пильности в службі. Пенсію його матері в квоті 100 рублів сріблом подвоєно. Пізнійше за анонімний донос на свого начальника Дубельта відсидів рік тюрми й перебув 20 літ на заслання в олонецькій губернії, а закінчив житте в нужді.

Ламало людські життя московське правительство за українську державну думку, але не було в силі зламати ідей братчиків. Їх державна думка віджила у „Вільній Спідці“ Драгоманова, де проєтувало ся аж чотирі українські краї, але з усіх тодішніх і пізнійших носителів української державности найбільший вплив на українське громадянство мало огнисте слово Шевченка, що у відношенню до української державности став незрівняно вище навіть від учених братчиків, не то інших членів Українсько-Славянського Товариства.

Українська державна думка в поетичній творчості Шевченка.

Возвеличу
Малих оттих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.

(Шевченко, 1859).

Заснування Кирило-Методіївського Брацтва застало Шевченка вже з виробленими думками про необхідність української державности. У своїм звідомленню вислідів слідства в справі Кирило-Методіївського Брацтва й арештованих членів і близьких до товариства осіб підкреслював гр. А. Орлов, що Шевченко не належав до Українсько-Славянського Товариства, однак писав вірші бунтарського змісту, а в них плакав над поневоленням України та її нещастями й виславляв Гетьманщину та давню волю козацтва. Між своїми приятелями здобув Шевченко славу знаменитого українського поета — зазначувалося в звідомленню, а тому його вірші подвійно шкідливі й небезпечні. „З улюбленими віршами на Україні могли посіяти ся і потім вкорінити ся думки про здуману щасливість гетьманських часів, про щастє повернути ті часи та про

можливість для України існувати в формі окремої держави“. Що ж торкаєть ся справи, як ставив ся Кобзарь до поодиноких гетьманів, один з паляканих братчиків, А. Андрузський, заявив під час слідства, що Шевченко ставив Мазепу на першій місці споміж усіх українських гетьманів.

Перелякала ся Московщина могутнього слова Шевченка, бо не могла чейже забути, яка довга, сильна й безупинна була боротьба України за повернення давніх вольностей. І традиції цієї боротьби, головню за „Історією Русів“, підхопив Шевченко. Всесильна романтична течія в сусідніх літературах, польській і московській, полонила й Шевченка, що на українській ґрунті зустрів уже таких співаків козацьких могил, як Метлинський і Маркевич. Козацькі традиції помогли Кобзареві вже в перших літах його поетичної творчості стати так високо під оглядом національної свідомости, що таких сильних струн даремне ми шукали-б у його попередників, від Котляревського почавши. Шевченко рад був і в Квітці-Основяненкови побачити співця козацької слави. Тому просив його співати про Січ, про могили, про старовину, про те диво, що було, минуло, про те, „що діялось в Україні, за що погибала, за що слава козацькая на всім світі стала!“ (До Основяненка, 1839.)

В протиставленню до сучасности з чорними могилами — на думку Шевченка — „було колись добре жити на тій Україні“, бо тут колись гармати

ревіли, а Запорозжці вмiли панувати, „панували, добували і славу і волю“ (Іван Підкова, 1839). Струна колишнього панування чуєть ся з „Тарасової ночі“ і з інших його віршів, де висловлений жаль, що не вернуть ся часи Гетьманщини, що більше не будемо панувати. Мало того, „над дітьми козацькими поганці панують“, а України ніхто не рятує, „козачество гине, гине слава, Батьківщина“ (Тарасова ніч, 1839). Колиб гетьмани встали й подивились на той Чигирин, який будували і де панували, заплакали-б тяжко, бо не пізнали-б убогих руїн козацької слави. Україна на віки заснула (Гайдамаки, 1841).

Що Україна заснула, що гине Батьківщина, виною того є Богдан Хмельницький, котрий довів до переяславської угоди. І Україна, що панувала колись на широкім світі, була-б „нерозумного сина“ Богдана в колісці задушила, під серцем приспала, колиб була знала, що він спричинить такий сумний стан України. Таке написав Шевченко в „Розритій могилі“ (1843) й дає зрозуміти, що колиб в сій могилі знайти те, що там схоронили (козаччину), не журилась би Україна, не ридали-б її діти.

До переяславської угоди повернув Кобзарь у „Великім льоху“ (1845), в яким перша душа не може дістати ся до раю тому, що з повними коновками перейшла дівчиною дорогу Хмельницькому, не знаючи, що він з старшиною їхав у Переяслав Москві присягати. Тою клятою водою отроїла батька,

матір, себе, братів і собак. У „Суботові“ (1845) поет до-рікає Хмельницькому, що занастив убогу сироту Укра-їну. За теж і має дяку. На Україні, яка з Хмельницьким задала Дяха, сіли сараною байстрюки Катерини II.

Коли попередники Шевченка, як Корсун, Бо-дянський, Гребінка й інші, славили Хмельницького саме за те, що він прилучив Україну до Москов-щини, Шевченко бачив у тій події змарнування всіх змагань козаччини. Не лише перед засланням була думка Шевченка про переяславський акт Хмель-ницького наскрізь неприхильна, але й по повероті його з неволі. Найдосаднійше висловився Шев-ченко про Богдана в 1859 р. у віршу, написанім в Переяславі. Тут звернув ся до Хмельницького з та-кими словами: „Якби то ти, Богдане п'яний, тепер на Переяслав глянув та на замчище подививсь, — упив ся-б, здорово упивсь. І... препрославлений, козачий розумний батьку!... і в смердячій жидів-ській хаті-б похмеливсь, або-б в калюжі* утопивсь, в багні свинячім... Амінь тобі, великий муже, — великий, славний, та не дуже!... Якби ти на світ не родивсь, або в колиці ще упивсь, то не купав би я в калюжі тебе преславного. Амінь!...“

Звідки та досада Шевченка на Богдана, роз-в'язку цієї загадки маємо в наслідуванні Осії глави XIV з того самого року з початком:

Погибнеш, згинеш, Україно,
Не стане знаку на землі!

А ти пишала ся колись
В добрі і роскоші, Україно,
Мій любий краю, неповинний!
За що тебе Господь кара,
Карає тяжко? За Богдана,
Та за скаженого Петра,
Та за панів отсих поганих
До краю нищить...

За утрату української державности такий гнівний Шевченко на Богдана Хмельницького, спричинену персональною унією з Московщиною.

Свідомством гарного розуміння української державної думки у Шевченка є його містерія „Великий льох“. Піднесені тут три зворотні точки в змаганнях козаччини до власної державности, а саме: фатальна переяславська угода Богдана Хмельницького, геройський Мазепин цорив, що не повів ся, і скасування останків волі України Катериною II. Як перша душа караєть ся у звязку з переяславською угодою, так друга відпокутує свій злочин, доконаний тим робом, що, будучи недолітком, московському цареві коня напоїла в Батурині, як він їхав в Москву із Полтави. Як перша, так і друга не була свідома того, що тяжко згрішила, помагаючи ворогови, вояки котрого в ночі запалили Батурин, вбили Чечеля і старого та малого в Сейму потопили.

А третьої душі не пускали до раю, бо дівчиною усміхнула ся до Катерини II у Каніві, як

остання плита Дніпром на пороги в 1787 р., коли Москва скасувала останки автономії України. Не знала несвідома грішниця, „що тая цариця — лютий ворог України, голодна вовчиця“.

Гробокопателів української державности, автономії й волі України Петра I й Катерину II сха-
рактизував Шевченко коротко та влучно: „Се той
Первий, що роспинав нашу Україну, а Вторая
доконала вдову сиротину. Кати, кати, людоді!“
(Соп, 1844.) З згадкою про першого виринає перед
Шевченком душа замученого Петром I Полуботка,
яка сумно співає про свої муки, спричинені „про-
клятим, неситим, поганим царем, Гаспидом лука-
вим“, що козацькими „благородними кістками бо-
лота засинав“ і „поставив столицю на їх трупах
катованих“. І хмари душ замучених козаків прокли-
нають „людодіда, змія“ за те, що загнав їх голих
і голодних у сніг на чужину та й порізав, а з їх
шкур „собі багрянцю пошив жилами твердими
і заклав столицю в новій рясї“.

Як в 1845 р. у „Великім льоху“ показав себе
Шевченко прихильником Мазепи, вояків якого „по-
різала Москва“ в Батурині й під Полтавою, так
і в Орській кріпости не стратив Шевченко своєї ви-
сокої думки про Мазепу. В „Іржавцю“ (1847) він
заявляв, що „наробили славні Шведи великої слави;
утікали з Мазепою в Бендери з Полтави, а за ними
й Гордієнко. Порадила мати, як пшениченьку пожати,
й Полтаву дсстати“. І Шевченко певний, що буди-б по-

жали, „якби були одностайне стали та з хвостовським полковником (Палієм) гетьмана єднали“. А наслідки сього? Дуже вірно відмітив Шевченко, що „росказали кобзарі нам про війни і чвари, про тяжке лихоліття, про лютії кари, що Дяхи нам завдавали, про все розказали. Що-ж діялось по Шведчині, — то й вони злякались, оніміли: оттак тії воеводи, Петрові собаки, рвали, гризли!...“

Споміж гетьманів між Богданом Хмельницьким і Мазепою згадує Шевченко добрим словом Петра Дорошенка, називаючи його славним, а його противника й прихильника Москви Самойловича — дурним поповичем.

Злий дух України уособився в тих гетьманах, що запропащували українську державність, і в їх нащадках. Сього злого духа України представив Шевченко в першій вороні у „Великім льоху“, яка в нищенню України виказала навіть більшу практику ніж польська й московська ворона. Коли на Україні не було ще ні Польщі ні Москви, вона вже тоді „шинкувала й розливала“ кров на Україні. Кому не наймала, кому не запродувала вона вільних козаків. Думала, що „з Богданом от-от їх поховала“. Вона росте, коли згадує, як не вдалося Мазепі вирвати ся з московського ярма. Тоді спалила вона Батурина, „Суду в Ромні загатила тільки старшинами козацькими, а такими просто-козаками Фінляндію засіяла, насипала бурти на Орелі. На Ладогу так гурти за гуртом виганяла, та цареві

болота гатила, і славного Полуботка в тюрмі задушила“.

Далі вона поробила з колишніх борців за українську волю московських дворян, повбирала їх у чиновницькі мундіри, навела на Січ німецьких колоністів. Але ще гризе її те, що сю ніч на Україні уродять ся близнята, один буде, як той Гонта, катувати катів, а другий помагати їм. Вона свідома того, „що як виросте той Гонта, все наше (воронине) пропало! Усе добре поплюндрує, й брата не покине, і роспустить правду й волю по всій Україні“. Одинока рада на те: поховати його зараз, як тільки народить ся.

Утрата власної державности й недостача національної гідности спричинили безвихідну сумну сучасність. На політій рудою і заскородженій шаблями Україні „уродила рута, рута, — волі нашої отрута“. Україна заснула, укрилась буряном, зацвіла цвілляю, прогноїла своє серце в калюжі, в болоті (Чигирин, 1844). Всі оглухли, похилились в кайданах (Н. В. Гоголю, 1844). І треба було пробудити заспаних, підбадьорити байдужих. Вже в „Чигирині“ Шевченко бажає викувати з свого тихого слова новий леміш і чересло до старого плуга та зорати переліг і на передозі посіяти свої щирі сльози. Може зійдуть сі сльози й виростуть з них „ножі обоюдні“, які „розпанахають погане, гниле серце, трудне, і вицідять сукровату і наляють живої козацької тії крові, чистої, святої“.

По повороті з заслання Кобзарь сумнівав ся чи прийде коли воля для України, бо

Царь Микола
Її приснав, а щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходить ся вже будить.
А то проспить собі, небога,
До суду божого страшного!

І своїм словом, яке поставив на сторожі коло свого народу, бодай збудив його Шевченко зо сну, коли не воскресив його вмерлого.

Не тільки впливом польської революційної літератури й польських революційних гуртків, посеред яких обертав ся Шевченко, треба пояснювати його думку, висловлену кілька разів, що Московщина ще більшим прокляттям стала для України, ніж була для неї Польща. Нема що хвалити ся, що Україна завалила Польщу, — виводить Шевченко в „Посланію“ (1845), — бо Польща впала й роздавила Україну. Зрештою „гірше Ляха свої діти її розпинають“.

Правда, колись Українці розв'язали собі руки, зв'язані польською неволею, і за власної державности „в добрі одпочили, славя Господа“. Та потім Бог знову покритв соромом Українців, бо

вороги нові
Розкрадають, як овець нас,
І жеруть. . .

І поет дорікає Богови, що без ціли віддав нас

Ворогам проклятим.
Покинув нас на сміх людям,
В наругу сусідам;
Покинув нас, яко в притчу
Нерозумним людям.
І кивають, сміючи ся,
На нас головами;
І всякий день перед нами —
Стид наш перед нами.
Окрадені, замучені,
В путах уміраєм,
Не молилось чужим богам,
А Тебе благаєм:
Поможи нам, ізбави нас
Вражої наруги!
Поборов Ти першу силу (польську),
Побори-ж і другу (московську),
Ще лютішу.

(XLIII Давидовий псалм.)

Сі слова, як і інші вірші з 1845 р., показують, що Шевченкови розходило ся про волю свого народу та краю, національну і державну волю України

не тільки у відношенні до Московщини, але й у відношенні до Польщі й що, називаючи Московщину ще лютішим ворогом, ніж була Польща, він стверджував тільки факт по своєму поглядові на історію України.

Розгляд Шевченкової поетичної творчості показує, що у відношенні до української державности підніс ся Шевченко на таку висоту розуміння її, до якої далеко було сучасним (Костомарову) його товаришам недолі, від яких неспотрібно заразив ся Кобзарь славянофільськими мріями на шкоду української державної думки. По арештуванню лишила ся у Шевченка виразною тільки ненависть до московського царства, а ся ненависть з особливо великою силою стала рости у нього в передсмертних петербурзьких його творах.

З року 1845, коли Шевченкова поетична творчість стала на вершинах у відношенні до української державности, походить і його „Заповіт“, в яким закликував земляків:

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кровю
Волю окропіте.

І щойно тоді,

Як понесе з України (Дніпро)
У синєє море
Кров ворожу,

щойно тоді Шевченко і лани, і гори, все покине, і полине до самого Бога молити ся. А до того часу — він не знає Бога.

· Такі слова написав біблієць, якому Біблія не раз в життю ставала одинокою розрадою у горю, але написав їх ще гарячіший український патріот, котрий розумів і бачив усе прокляття, яке спало на Україну наслідком союзу з Московщиною і певно наново спало-б на неї, колиб Україна знову якимсь, навіть найвільнішим союзом звязала себе з Московщиною.

Від мрій про власну державність до праці над її здійсненнем.

Страхом охопило Костомарова, коли він, вперше познайомивши ся з Шевченком, почув його поеми „Соя“ (1844) і „Кавказ“ (1845). Поеми зробили на нього дуже сильне вражіння. Він побачив, що „Шевченкова муза роздирала заслону народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, і опяняючо було глянути туди. Поезія завжди веде перед, завжди зважуєть ся на сміливу справу, і вже її слідом ідуть історія, наука та практична праця. Тарасова муза розбила якийсь підземний льох, що через кілька віків був замкнений на багато замків, запечатаний багатьома печатками. Вона відкрила за собою шлях і соняшному промінню, і свіжому повітрю, і людській цікавості“. Те сильне вражіння Шевченкових політичних поем доказує також, що Кирило-Методіївське Брацтво не було в силі мати додатний вплив на Шевченка в напрямі скристалізування української державної думки у нього. Зрештою воно повстало вже після написання тих поезій, в яких став Шевченко на вершинах української національно-політичної думки.

Головними джерелами, звідки довідуємося про погляди братчиків на українську державність, є записка Білозерського про ціль товариства й кілька відозв і програм, уложених Костомаровим. Зазначивши, що особливий гніт терплять славянські народи, виводив Білозерський: „В таким самим страшнім положенню знаходить ся і наша Світло-Україна. Приєднана до Росії на основі своїх власних прав, вона зносить безліч кривд. Її права призабуто й тепер вона не яко сестра спорідненого народу, але яко раба мусить терпіти все, що тільки може бути нещасного в житті народу. Коли довше потриває теперішній порядок, в яким все, що українське, зневажається, в яким на нас накинено чужу кормигу, при яким ми живем немов чужинці на власній землі, в своїй старій Батьківщині, тоді Україна загубить свій відвічний народній скарб і перекинеть ся в нового недоляшка... Невжеж ми своїм життем заслужили на таку ганебну долю? Ні! Але ми заслужимо на неї, коли не будемо нічого робити та спокійно дивити ся, як убивають на наших очах найбільший божий дар — народне життя з його духом, ідеєю і метою, до якої вона повинна змагати“. Але Україна — думав Білозерський — не може власними силами вдержати своєї державної самостійности. В таким разі вона найдесть ся між кількома вогнями і скорше чи пізнійше постигне її гірша доля ніж Польщу. Треба довести до того, щоб Славяне занекали давню незгоду та зєднались

у велику семью. На думку Білозерського „жаден з славянських народів не повинен так дуже бажати незалежності й підбурювати інші славянські народи, як ми, Українці. В своїй минувшині ми бачим і приклади плодів рабства і витривалість в борні за власні права. І коли ми, свідомі значіння боротьби своїх предків, лишимо ся спокійними свідками неправди, коли нас не навчить приклад вимерлих народів, коли ми не подбаємо за власну прийдешність, тоді зовсім справедливо постигне нас доля тих народів. Але ми сього не сміємо зробити й будемо берегти народній скарб для кожної майбутности“.

Про якусь окрему місію славянських народів уже говорило ся і в статуті Кирило-Методіївського Брацтва і в „Правилах для членів“. Може найяснійше сформулував сі ідеї Микола Костомарів у двох відозвах товариства та в „Книзі битія українського народу“. В першій з них „До Українців“ маємо деякі доповнення до виложених вже ідей товариства. Всі Славяне повинні зеднати ся, але так, щоб кождий славянський народ (Москалі, Білоруси, Українці, Поляки, Чехи, Словаки, Словінці, Сербо-Хорвати й Болгари) творив окрему республіку та правив собою не вкупі з іншими, але щоб кождий з них мав свою мову, свою літературу та свій окремий громадсько-політичний лад. Славянською спілкою мав би управляти сойм або славянська рада, де збирали ся-б послы від усіх славянських рес-

публік і обговорювали би справи, які відносять ся до цілого славянського союзу. В кожній республіці на час вибираєть ся президента, а так само президента цілого союзу. Не тільки послы, але й урядники мали бути виборні. Наприкінці зазначувала відозва, що піддає се під розвагу „браттям Українцям, мешканцям обох берегів Дніпра“. Кінець відозви характеристичний з того погляду, що велить Українцям прочитати уважно відозву й задумати ся, як осягнути згадану мету. Щойно по уважнім роздуманню справи, „коли настане слухна пора заговорити про се“, Бог пішле їм розум і мудрість. Порівняти з сим Шевченкове гасло „Боріте ся — поборете“, бо Бог помагає тільки борцям, — а різниця між тихим роздумуваннем, пропонованим Костомаровим, і громовим покликом Шевченка до бою — відразу кидаєть ся у вічі.

Друга відозва Костомарова „До братів Москалів і Поляків“ цікава не тільки яко документ до вияснення ідей Кирило-Методіївського Брацтва, але й яко одно з джерел Шевченкового славянофільства (напр. в його „Посланію“). „Браття Москалі і Поляки, — читаємо тут, — отсе говорить до вас Україна, нещасна сестра ваша, яку ви роспяли й замучили, але вона не памятає лиха, готова простити вам усе та проливати свою кров за вашу волю. Прочитайте отсе братерське посланіє, роздумайте й обміркуйте справу вашого спільного визволення, прокиньте ся зо сну та дрімоти, викориніть з ваших

сердець безглузду ворожнечу до себе, запалену царями й панами на загальну погубу вашої спільної волі, засороміть ся ярма й кормиги, що давить ваші плечі, засоромте ся вашого власного зіснуття, прокленіть навіки святотатські імена земного царя і пана, виженіть з вашої душі дух невіри, занесений романськими й германськими народами, та дух заскоружлости, натхнений Татарами. Перейміть ся питомою Славянам любовю до людства, згадайте також про ваших братів, що мучать ся в шовкових німецьких оковах і в турецьких кігтях, і нехай буде метою життя кожного споміж вас: славянська спілка, загальне братерство, мир і любов Господа нашого Ісуса Христа“.

Третя річ Костомарова се місянська ідеалізація українського народу. Ідеалізуючи за прикладом інших славянофілів патріархальне славянство в протиставленню до Герман, „Книга битія“ уважає український народ найчистішим представником славянської демократичної стихії, непокаліченої ні польськими ні московськими впливами. В протиставленню до польської неволі й московського царства „Україна не любила ні царя ні пана й витворила у себе козацтво-братство, до котрого кожний, вступаючи, був братом інших, хочби був паном чи невільником, — щоб був христіянином. І з дня на день росло козацтво та множилось. І скоро всі люде стали-б козаками, себто вільними й рівними, і не було-б над Україною ні царя, ні пана, крім Бога єдиного,

і за прикладом України те саме стало ся-б у Польщі, а потім і в інших славянських землях“. Та московський царь поділив ся Україною з польськими панами. Україна боролась проти того. „Се була найсвятійша й найславнійша війна за свободу, — ледви чи знайдець ся в історії подібна їй, — а розділ України — се мерзенне діло, яке тільки можна знайти в історії“. На Лівобережю Московщина, на Правобережю Польща знищила козацтво й „згинула Україна. Але се тільки так здасть ся. Не згинула вона, бо не хотіла знати про царя, ні пана, а хоч і був над нею царь, але чужий їй, і хоч були пани, — але чужі, і хоч з української крові були сї виродки, але вони не поганяють своїми устами української мови й не називають себе Українцями... Україна лежить у могилі, але не вмерла. Бо голос її, що накликає всю Славянщину до свободи та брацтва, розійшов ся по славянським світі. Встане Україна з своєї могили та знову кликне до своїх братів Славян... І стане Україна незалежною річю посполитою в славянським союзі. Тоді скажуть усі народи, показуючи на те місце, де на карті буде намальована Україна: „От камінь, відкинений будівничими, — а він діє основою всього““.

Та не тільки відкиненому будівничими каміневи не судило ся тоді лягти основою всього, але й сам Костомарів почав щораз більше віддаляти ся від молодечих мрій і вкінці з проповідника державної самостійности України в федерації славян-

ських народів став проповідником допущення української мови в літературу для домашнього обходу та проповідником теорії, що „коли українському народови суджено загинути, то нехай так буде“. Ступнево йшов Костомарів до того. В 1860 р. (се був час, коли Шевченкова муза з незвичайною силою гніву звернула ся проти найбільшого гнобителя України — царської Росії) видавець „Колокола“ Герцен надрукував лист Костомарова до себе (без підпису, н. з. „Україна“) де ось чого бажав ще Костомарів: „Ми бажали-б крім того (крім домагання, щоб український народ користував ся перед законом рівними правами з дворянством), щоб правительство не лише не перешкоджувало нам, Українцям, розвивати свою мову, але щоб помогло нам у сій справі й видало розпорядок, щоб у школах, котрі, як воно само заявило, заведеть ся для нашого народу викладано предмети на рідній, зрозумілій йому мові, а не на офіційній російській, бо инакше український народ виучуватиме тільки слова, але не розвивати свої відомости. Більше ми не будемо жадати й домагати ся для себе властиво нічого — крім спільних з усією Росією бажань. Навпаки, ми бажали-б, щоб усі инші Славяне злучили ся з нами в один союз, навіть під скиптром російського царя, коли той царь стане володарем вільних народів, а не всепажерливої татарсько-німецької Московщини. В будучім славянським союзі, в який вірим і якого очікуєм, наша Україна (Полуднева Русь) повинна становити

окрему державну цілість на цілім просторі, де народ говорить українською мовою, з захованнем єдности, основаної не на погубній, мертвій централізації, але на ясній свідомості рівноправности та своїх власних користей. А щоб наші потомки побачили те, що ледви якому Симеону з нашого покоління суджено бачити, треба, щоб Славяне очищувались з своїх давніх упереджень! Хай же ні Росіяне, ні Поляки не називають своїми земель, заселених нашим народом“.

Недурно знайдено в часі трусу Костомарова 1847 р. на столі у нього „Звідомлення слідчої комісії 30 мая 1826 р.“ про змагання „Зєднаних Славян“. Багато дечого запозичило „Кирило-Методіївське Брацтво“ з „цілей і правил“ „Зєднаних Славян“. Останнє товариство, засноване в Київщині між 1823—1825 р., ставило собі головною метою визволення всіх славянських племен від абсолютизму, усунення національної ненависти, що існувала між деякими споміж них, і злуку всіх заселених ними земель у федеративний союз. Задумувано означити докладно межі кожної держави, завести у всіх народів форму демократичної парламентарної управи, зложити конгрес для завідування справами союзу та для зміни загальних основних законів у разі потреби. Зрештою полишувано кожній державі внутрішній устрій і незалежність в укладанню своїх партикулярних прав. І „Зєднані Славяне“ були тої гадки, що народ не може стати инакше свободним.

як тільки ставши моральним, освіченим і промисловим. Та братчики внесли новий важний чинник до своїх ідей — виразну національно-українську політичну свідомість.

Всеславянська ідея мала на Україні зовсім інакшу форму, як у Москві, де вона була тільки засобом простерти колись царську руку й на ті славянські народи, яких не злила ще Росія в своїм морі. А на Україні мала ся ідея відразу ясну форму федеративного союзу Славян, в котрім кожда народність хоронила-б свої окремішности при загальній особистій і громадській свободі. Зазначена ріжниця відбила ся і в характеристичних словах Костомарова в 50 рр., коли він ось що сказав на адресу московських славянофілів і демократів-централістів: „Ви бажаєте погодити те, чого не можна погодити, служити Богови й мамоні, бажаєте державної цілости та проповідуете свободу. Або піддержуйте державу й тоді признайте необхідність цензури, „III отдѣлення“, Петропавлівської кріпости й цілковитого закріпощення думки та слова, або ризикуйте державою, будьте готові на її розклад, коли бажаєте свободи. Російська держава неможлива без самодержавя і централізму“.

Всеславянські мрії братчиків, що лишили сліди в Шевченковій поетичній творчости в таких висловах, як у бажанню, „щоб усі Славяне стали добрими братами і синами сонця правди“, використали московські, правительственні та громадянські.

круги для своїх об'єднательних цілей. Та й сам Костомарів став з проповідника політичної самостійности України ідеологом аполітичного й лише культурницького українофільства. В його численних наукових історичних працях нема зрозуміння змагань козаччини до державної незалежности України. Оповідаючи про Виговщину, Костомарів став по боці „черні“ й Запорожа, котрі підперли московського царя проти самостійницьких і автономістичних змагань козацької старшини. Через те й тяжко було йому дійти до справедливої думки про московську політику від Чорної Ради 1663 р. до Мазепи включно.

Так само становище Панька Кудіша до української державности було наскрізь негативне. На його думку Москалі виповнили своє призначення, бо сотворили велику державу, а Українці, боронячи свої державної самостійности від Польщі й Москви, змарнували свої духові сили на справу, до якої не мали жадного природного хисту. Бачимо, як з смертю Шевченка (1861) перестало бити джерело української державности серед братчиків і близьких до Кирило-Методіївського Брацтва людей. Глухо ставало на Україні наслідком різних доносів і польського повстання в 1863 р. Московське правительство, побоюючи ся українського сепаратизму, заборонило уживання української мови в народніх школах, яке приніс час реформ по розбиттю Росії в кримській війні, заборонило друк українських підручників,

а багато українських діячів арештувало й пока-
рало засланням. Правда, на короткий час заблис-
невсипущою організаційною і науковою працею пів-
денно-західній відділ Географічного Товариства
в Києві, та 16 мая 1876 р. мов грім з ясного неба
спав на Україну соромної пам'яті указ, що заборон-
яв друкувати в Росії всякі наукові, популярні
й перекладані твори, театральні вистави, концерти,
навіть тексти під нотами в українській мові. Серед
української суспільности запанував байдужий або
й ворожий до самостійного розвитку українського
народу настрій. Московська школа й позашкільні
впливи, безполітичність і мертвота українофіль-
ського культурництва й негація всякої народности
у частини найгарячішої та найздібнійшої моло-
діжи (під впливом неперетравлених соціалістичних
думок) — все те складало ся на ту атмосферу, яка
зробила чужими для українства й далекими до са-
мостійницьких українських змагань навіть таких
відомих провідників тодішнього революційного на-
родництва, Українців по походженню, як Стефановича,
Дебогорія-Мокрієвича, Лизогуба, Кибальчича, Же-
лябова, Волховського, Кравчинського й інших. Прав-
да, між українськими народниками можна було стрі-
нути й таких, що мріяли про щось в роді Укра-
їнської Республіки з давнім козацтвом, Січю і геть-
манами, але поза мрії не пішли вони ні на сгупинь
далі, а відношенне загалу до українського життя
було заячо боязливе. І се відношенне боязливих на-

тур на протязі більше ніж четвертини століття до українського життя підхопив дуже влучно наш знаменитий сатирик Володимир Самійленко в сатири „На печі“:

Хоч пролежав я цілий вік на печі,
Але завше я був патріотом;
За Україну мою чи то в день, чи в ночі
Мое серце сповнялось клопотом.

Бо та піч не чужа, українська то піч
І думки надиха мені рідні;
То мій Луг дорогий, Запорозька то Січ,
Тільки в форми прибралась вигідні.

Наші предки колись задля краю свого
Труд важкий підіймали на плечі;
Я-ж умію тепер боронити його
І служити, не злазючи з печі.

Еволюція значна зайшла від часів,
Як батьки боронились війною;
Замість куль і шабель у нових діячів
Стало слово гаряче за зброю.

Може зброя така оборонить наш край,
Але й з нею прекепська робота:
Ще підслухає слово якесь поліцай,
І в холодну завдасть патріота.

У мріях він скликав численні полки з тих, що
Охочі були стати за свій край, а слово мав на те,

щоб ховати думки, як що зраджували їх його очі. До письменників кликав в думках, щоб світили над українською нічю, але небезпечною річю уважав він мати українську книжку в руках. Отже:

Ще стоїть Україна, не вмерла вона,
І вмирати не має охоти.
Кожда піч українська — фортеця міцна,
Там на чатах лежать патріоти.

Збудити їх для невтомної праці для добра свого народу старався і своєю науковою і публіцистичною і громадянсько-політичною діяльністю і навіть кореспонденцією творець Молодої України Михайло Драгоманів. Приневолений виїхати 1876 р. за кордон, осів у Швейцарії, прорубав Україні вікно до західної Європи, а перед самими Українцями новим світлом освітлював минувшину, вчив їх розуміти минуле й сучасність, уникати фраз, стерегтися фальшивости й неутральности, а зате послідовно звертати очі на істотне й основне, що мало-б практичне приложення. Був ціле життя гарячим проповідником реальної праці, яка на українським ґрунті повинна бути тільки українська та в користь України, а „кожна людина, яка покинула Україну, кожне слово, сказане не по українськи, кожна копійка, видана не на українську справу, є великою втраченою з народної скарбниці, яка при нинішніх порядках нізвідки не вернеться і за яку доведеться розплачувати ся нашим нащадкам“.

В перших роках еміграції хилив ся до думки, що треба відірвати Україну від Московщини. Чув і реальний ґрунт до того в революційнім настрою тих земляків, котрі поручили йому веденне української політики за кордоном, в настрою, викликаним страшним указом з 1876 р., виданим в цілі здавлення всякого сепаратизму України від Московщини. В другій половині 1876 р. вислав Драгоманів до львівської „Правди“ полемічну статтю п. з. „Опізнаймо ся“, яка одначе в „Правді“ не появила ся, але в „Друзі“ в січні 1877 р. „Перед нашими патріотами — писав там між иншим Драгоманів — дві дороги, або просто вирватись укупі з своїм народом згід російської держави, також австрійської і угорської: і я нічого не скажу проти тих, хто не язиком і не в чотирьох стінах, а ділом почне до того йти, — або користуватись усяким прогресивним ступнем тих держав і тих громад, з котрими наш народ звязаний, особливо всякими демократичними інституціями й напрямками“. Далі зазначив Драгоманів, що проти сепаратизму принципіально ніколи нічого не говорив.

В Женеві почав видавати Драгоманів 1878 р. неперіодичні збірники п. з. „Громада“. В переднім слові до них ствердив, що ніхто не може перелічити, що така сила народу, як українського, колиб буда на своїй волі і в спілці, то здоліла-б що небудь здобути доброго для себе й стати в пригоді для сусідів. Тільки-ж віддавна все те, що робилось на

нашій землі й довкола, вело не до того, щоб пізнійше звести наші громади в спілку, а щоб розбити й ту спільність, яка була й сама по собі й поміж громадами й поміж людьми в кожній громаді. Між причинами сього явища найперша та, що територія України лежить на великім шляху, через котрий перли ся в Європу степовики. Згадав тут Драгоманів і за 50 рр. XIX в., коли серед освічених молодих людей на Україні почали виробляти ся думки про те, щоб підняти хліборобів, вигнати всяке панство й начальство з України та збудувати на ній вільну козацько-селянську державу або хочби повернути таку свою волю, яку мали Українці за часу гетьманів. Одначе таких людей було мало й „хлопоманський“ рух притих. „Безперечно—стверджує Драгоманів—Українці багато стратили через те, що в ті часи, коли більша частина інших людських пород в Європі закладала свої держави, їм не довелось того зробити. Як там не єсть, а своя держава, чи по волі, чи по неволі зложена, була й досі ще єсть для людей спілкою задля оборони себе від чужих і задля впорядкування своїх справ на своїй землі по своїй волі. Безперечно, що колиб Українці перш усього вибились зпід чужих держав і заложили свою, вони-б стали також, як і інші породи, самі мізкувати, щоб полегшити ту біду, від якої терплять скрізь люде“.

Хто загляне до відповідей впорядчика в 2 ч. „Громади“, знайде там тверезу заяву Драгоманова

що не любив бавити ся фразами та мріями, а ціле життя виповнив невсипущою працею. Драгоманів уважає, „що український, навіть державний сепаратизм на чисто українській землі не був би ділом зовсім шкідливим для людського поступу, — мав би свою історичну вартість, якби він був не як дуля в кишені, а як одверта політична партія, хочби така, як напр. польський сепаратизм“. Одначе Драгоманів зазначив притім, „що український сепаратизм не наша (його) віра“. Свої погляди на політичний бік української справи зясував Драгоманів ураз з Михайлом Павликом і Сергієм Подолинським у „Програмі“ на вступі періодичної „Громади“ за падолист-грудень 1881 р., де читаємо: „Україною ми звемо всю сторону від верху ріки Тиси в теперішнім угорським королівстві, на заході сонця, до р. Дону на сході й Кубанську землю в теперішнім російським царстві, — в д верху Нарева на півночі до Чорного моря на півдні, усю ту землю, де гурт народу говорить українською мовою. В сій частині найбільша частина всіх здобувачів, себто хліборобів і робітників, Українці. Напроти того велика частина чужинців: Поляків, Жидів, Німців, Угрів, Москвинів (Руських) належить до тих, що їх звать вищими, правдиве неробочими, станами, котрі тільки вжиткують працю правдивих робітників. Тепер власне сі чужинці, котрих наслали на Україну ті держави, що поневолили її в старі часи, та ті перевертні, що до них пристали, панують над Україн-

цями і в господарстві, як люде багатші, і в політичних справах, як начальства. Всякому народови шкодить неволя під чужими людьми, а з другого боку серед громад не мусить бути непрацюючих станів, а мусять вони складатись з самих здобувачів. Ось через що майже все одно: чи увільнити Україну від панування чужинців, чи увільнити громади українських здобувачів від непрацюючих станів: і так, і так пани всяких пород повинні хоч усі стати робітниками, хоч покинути Україну. Інша річ працюючі громади волоські, болгарські, сербські, грецькі, московські, мазурські (польські), німецькі виселки, ремісники польські, жидівські й інші, що живуть у нашій країні: вони мусять мати в усьому рівне право й однакову волю з Українцями. Їх товариства й громади будуть вільні від усякого примусу до звичаїв чи мови українського гурту, матимуть волю закладати свої школи: нижчі, осередні й вищі, й волю приставати до всякої спільности з гуртом тих народів, від котрих відійшли до України ті громади, виселки й товариства. Такі працюючі чужинці будуть для Українців узлами, котрі привязуватимуть їх до всіх сусідніх пород (націй), з котрими Українці повинні приступити до всепородньої вільної спілки (інтернаціональної федерації)⁴.

Як бачимо, ідеї Кирило-Методіївського Брацтва відновив Драгоманів, визволюючи ся разом з його всеславянської месіянської виключности. Се тим більше

цікаве, що програму Костомарова з 1846—47 р. уважав Драгоманів ідеалістичною і дивувався, що Костомарів і його приятелі, які в 60 рр. керували українським рухом, не виявили ніякої нової політичної програми, а й стару так заховали, що про неї докладно не було нічого звісно до самої смерті Костомарова. „А тимчасом основні думки Костомарівської програми 1847 р., — писав Драгоманів, — а власне думка реформи всієї Росії на підставі автономії країв і на ліберально-демократичному принципі, а також думка про солідарність. коли не союз Славян з захороною індивідуальності кожної славянської національності — могла добре приспособитись і до реальних обставин Росії, Австрії й балканських земель, навіть без кінцевого державного панславізму, звісно, непрактичного, по крайній мірі тепер на теперішню добу, й могла-б дати Українцям досить видну політичну роль у великих історичних подіях останнього й будучого часу. Тут я не можу не замітити, що програма „Вільної Спідки“ просто потрапляє в слід програми Костомарова“.

Таке написав Драгоманів уже по опублікуванню „Спроби української політично-соціальної програми“ — „Вільної Спідки“ (книжкою по московськи, в Женеві 1884 р. ч. з. „Опытъ Украинской политико-соціальной программы“). Вже в згаданій вище „Програмі“ Громади підкреслювали автори, що на Україні, ще може менше ніж деінде, можна сподівати ся,

щоб начальства й панства по волі зреклись свого панування й через те простому народови на Україні не обійдеться без оружного бою і повстання, одначе у вступі до програми „Вільної Спілки“ прийшов Драгоманів до глибокого переконання, що бодай в його часах неможливий був практичний рух жадної окремої частини бувшої Росії без руху всіх її частин та спільної політичної реформи цілої тої держави. Драгоманів не уважав себе компетентним виробляти всеросійську політично-соціяльну програму, а тільки виробив її для України. З згаданим глибоким переконанням Драгоманова стоїть у звязку й те, що протягом чотирьох літ загубила ся федеративна ідея і у „Вільній Спілці“ виступило тільки домагання автономії.

Згідно з проектом Драгоманова Україна розпала ся на чотирі автономні частини: п о л і с ь к у (східні частини сідлецької й люблинської губернії, полудневі повіти городненської, пинський і мозирський повіти минської губ. і волинська губ. крім полуднево-східньої частини, себто повітів житомирського й новгородводинського по ріку Случ), к и ї в с ь к у (південносхідня частина волинської губ., київська губ., чернігівська й полтавська без полудневосхідньої частини (себто повітів константиноградського, полтавського, кобеляцького й другої половини кременчузького), одеську (подільська губ.), б е с а р а б с ь к а, херсонська, західня частина катеринославської (по Дніпро) й таврійська губ. крім

мелітопільського й бердянського) й харківську (мелітопільський і бердянський повіти таврійської губ., південно-східні повіти полтавської губ., харківська губ. і полудневі, слобідсько-українські повіти курської й воронізької губ.). Кубанщина входила в козацькі землі.

Члени „Вільної Спілки“ повинні були відшукувати в різних місцях і клясах населення України згадки про давню волю й рівноправність, як напр. про самоуправу повітів по так званому литовському праву, міст по так званому маґдебурзькому праву, про світську й церковну самоуправу громад і волостей, про брацтва, про козацьку самоуправу (сотень, полків всієї Гетьманщини), про ріжностанові зїзди в часах Гетьманщини, про Січ і вольности запорозького товариства і т. ин. і т. ин., — піддержувати такі спомини й підводити їх до теперішніх понять про волю й рівність в освічених народів.

В примітках до програми Драгоманів збивав думку, буцім-то спеціалізація діяльності в користь українського народу се вузьке змагання або непрактичне з огляду на те, що підставою політичної діяльності тепер є держава, а не національність. Свою окремішність не тільки безпосередно відчуває український народ, але навіть поверховний погляд на мапу показує, що українська нація зайняла виразну, доволі однородну географічну територію: край чорнозему від Карпат до північного збоца Кавказу, край, східню частину котрого (від доліш-

нього, Дону до Каспійського моря) Українці швидко заселяють на наших очах, поконуючи тут суперництво Москалів „Хоч трохи уважне вивчення географічних окремішностей цього краю та його положення у відношенню до інших країв (Україна з Білоруссю се край чорноморського басейну, як Польща й Литва — балтійського, а Великоросія балтійсько-каспійського й північного) без сумніву відкриває кожному існування окремих завдань його внутрішньої й зовнішньої політики, які раціонально розв'язати можна тільки при певній самоуправі цього краю, можливі тільки при свідомості його населення своєї одности та своїх інтересів. Коли до сказаного отсе додамо, — писав Драгоманів, — що по признанню всіх обсерваторів українського народу українська нація, число членів котрої і тепер уже можна означити на 20,000,000 (1884 р), — далеко не позбавлена фізичних і моральних ознак найвищої людяности й доказала в своїм минулім здатність до культури, не уважаючи на неприхильні умовини. — то ми тим більше мусимо признати, що український народ може представити не тільки природне, але й вдячне поле для приложення сил тих осіб, котрі забажають служити розвитку людства. Посвячення себе праці на користь розвитку українського народу не тільки може вповні задоволити особи, що підняли ся до розуміння загально-людських інтересів, бо загально-людське се ніщо інше, як цілість найкращого та всім вигідного

в окремих націях, — але вільна й розвинена українська нація буде очевидно не найпосліднішим членом в людській семі. Український рух, що проявляє ся все з щораз більшою настирливістю в останнім десятиліттю, і в найнаївніших своїх часах дійсно не мав иншої ціли, як повернути українську націю в семю культурних європейських народів, у котру вона входила до кінця XVII в., поки розділ України не підірвав її сил, поки деспотична російська держава не повела тяжкої до переходу межі між величезною більшістю Українців і західною Європою і поки державна централізація, яка все висушує, не спараліжувала розвитку українських культурних осередків. У теперішнім часі свідома діяльність в користь горожанської свободи й самоуправи населення України, а також зєднання її освічених клас з масами народу очевидно поможе українській нації скоротити ту віддаль, яка витворила ся в останніх століттях між її розвитком і народами Європи, котрі далеко випередили її, — мета, якої вже самої по собі не можна не признати гідною зусиль морально розвинених людей, а зокрема вигодованих серед українського народу й завдяки його праці“. На дальшій місці підніс Драгоманів бажаність, щоб „ініціатори визвольного руху на Україні в своїх зусиллях коло здобуття політичної освіти звернули ся до безпосередніх зносин з культурною Європою, чекаючи, коли вся Україна з масою свого населення, одержавши по-

літичну волю, знову безпосередно приєднасть ся до числа країв, що творять культурне людство!“

Дуже важне в поясненнях Драгоманова програми те, що він уважає Україну під географічним оглядом окремою і суцільною цілістю для себе. На жаль, Драгоманів не тільки не договорив ся в своїй програмі до необхідности української державности, але й твердив, що реальне розумінне положення і інтересів українського населення повинно привести до переконання, що не лише в теперішнім часі його свобода й розвиток тісно звязані з волею і розвитком інших населень Росії, але й що взагалі відділення українського населення від інших областей Росії в окрему державу (політичний сепаратизм) се не тільки в кождім разі крайно трудна справа, коли не неможлива, — але, при певних умовах, зовсім непотрібна для яких би то не було інтересів українського народу“.

На думку Драгоманова повстання Українців рівночасно проти Росії й Австрії, при тодішній мілітарній силі обох держав і при великих польських претенсіях на українські землі, було неможливе. Далеко не такою утопічною справою уважав Драгоманів відірвання українських земель від одної держави до другої. Виключав, щоб Австрія могла забрати всю Україну, а переходу австрійської України до Росії не бажав, бо він приніс би українському народови ще більшу неволю. При сих роздумуваннях відіграла немалу ролю та обставина,

що австро-угорське правительство в справах східної політики йде сліпо за вказівками реакційної й української польської шляхти. З таких причин відносився скептично до плану Гартмана-Вісмарка та ставився критично до ідеї самостійної Української Республіки, проголошеної в 90 рр. українськими соціалдемократами й радикалами в Галичині за своє політичне гасло. Він перестерігав тільки своїх найвірніших учеників, щоб не сходили з дороги федералізму...

Пояснення свого становища до української державності дав Драгоманів у 1893 р. в „Листах на наддніпрянську Україну“, де написав таке: „Ось і я, коли „нападав“ на український сепаратизм, то тільки на розмови про те, щоб виділити російську Україну в окрему від Росії державу. Та, властиво кажучи, я навіть і на сей сепаратизм ніколи не „нападав“ принципіально, бо нічого не можу мати проти нього з принципіальної точки погляду“. Від такого становища до признання необхідності української державності й відірвання України від Росії був тільки один ступінь і сей ступінь зробив Драгоманів ще в часах свого редагування перших томів „Громади“ в праці: „Пропаший час. Українці під московським царством“.

Характеристичний вже сам заголовок праці, де цілий час побуту України під московським обухом названий пропашим. Льогічний вихід з досліджу Драгоманова тільки один: цілковитий відрив України

від Росії. Про передсмертне становище Драгоманова до української державности, лишене нащадкам для виконання яко його заповіт, нема двох сумнівів. Коли болгарський амбасадор для Київа проф. д-р Іван Шишманов, зять Драгоманова, переїздив у дорозі з Болгарії на Україну через Львів, мав з ним розмову кореспондент „Діла“. Перед ним згадував д-р Шишманов, що Драгоманів ніколи не забував вказувати болгарським політикам на самостійність українського народу й окремішність його від московського та заповідав неминучість створення Української Держави. Сі слова Драгоманова пригадав Шишманову царь Фердинанд, переглядаючи з ним перед його відїздом до Київа мапу України.

Молода Україна й українська державність.

Приймаючи до своєї програми гасло незалежності Української Республіки, галицькі соціалдемократи, а пізніше й радикали робили лише логічний висновок з думок і діяльності свого великого учителя — Михайла Драгоманова. Стоячи на реальнім ґрунті поділу України поміж три держави: російську, австрійську й угорську, рахуючи ся з їх мілітарною силою та знаючи добре на підставі історії й сучасности протиукраїнську ролю Поляків, Драгоманів уважав міродатними тільки факти, які молодим його ученикам могли заступити мрії й фантазії. Бо-ж усі ідеали починали ся мріями, а в міру того, як сими мріями переймали ся щораз ширші круги, а далі й народні маси, вони ставали дійсністю.

Так було і з мрією про незалежну Українську Державу в молодих ідеалістів-учеників Драгоманова. Киненим гаслом найперше захопила ся молодь, далі живійша частина старшої інтелігенції, а потім уже маси селянства й робітництва. Тільки для молоді були доступні думки праці Юліяна Бачинського „Україна Irredenta“, виданої в 1895 р. накладом Дениса Лукіяновича як IV випуск „Універсальної Бібліотеки“ (Перші розділи появили ся в „Народі“

за 1893 р.). Що тоді було пророкуванням, читаєм тепер яко самозрозумілу річ, а саме, що „Україна тепер (1895 р.) мовчить: її звязано, сковано; а найменші ознаки протесту, найменші прояви сепаратизму нищать ся безоглядно уже в самім їх зароді, — і виставлена на жир обом сусіднім націям, здавлена, поки-що мовчить... Але з виборенням конституції в Росії річи будуть уже цілком инакше стояти. Тоді рушить ся і Україна, розкута, проголосить і вона своє слово, і вона упімнеть ся тоді різко за своє право до життя. Настане тоді страшний час... Мов грім залунає над Україною проймаючий оклик мести і страшної відплати... Тоді-то і кинеть ся вона на своїх „братів“-сусідів... Тоді і виложить вона одверто на стіл і своє право до життя: право на політичну самостійність, право бути своїм паном в своїй власній хаті!“ „Політична самостійність України, — писав автор, — себто політична окремішність України, не лише супроти Польщі, але також супроти Великоруси, умотивована тим, що не лише одній Польщі, але також й Великоруси виставлена вона на перші стріли економічного й культурного визиску; обом їм виставлена вона на жир, обидві вони тягнуть з неї поживні для себе соки... Отже таке саме становище, яке займе Україна супроти Польщі, мусять зайняти вона і супроти Великоруси. Як проти Польщі, так і проти Великоруси мусять вона виступити до бою; проти обох тих націй мусять добивати ся політичної окре-

мішності, політичної самостійності. Політична самостійність України се *conditio sine qua non* (необхідна умова) її економічного й культурного розвитку, умова взагалі — можливості її існування“.

„Можна собі тепер представити, — кінчив автор IX розділ своєї праці, — яка тяжка, розпучлива боротьба жде Україну; скільки посвячення, скільки енергії фізичної і духової прийдець ся їй видобути з себе, скільки жертв матеріяльних і крові зложити на жертівнику Вітчизни! Буде се друга воююча Ірляндія. А сей період — найкращий період життя української буржуазії. Україна — для себе! От і її девіза. Вільна, велика, політично самостійна Україна, одна нероздільна від Сяну по Кавказ! — се її прапор!“

Автор підкреслив потребу попри боротьбу з російським абсолютизмом розпочати серед української суспільності пробуджування думки про політичну самостійність України, бо ся справа й так, скорше чи пізнійше, мусить вийти на денний порядок, а чим скорше ся думка приймець ся серед української суспільності, тим лекша буде й боротьба за неї. На думку автора одинока партія, яка могла підняти ся боротьби за політичну самостійність України, була радикальна партія, бо без політичної самостійності України неможливе було здійснення основних бажань її програми.

Одначе радикальна партія щойно на своїм шостім зїзді в 1896 р. поклала домагання політичної

незалежності українського народу в основу своїх економічних і політичних домагань. В проголошенню необхідності здобуття політичної незалежності українського народу випередили радикальну партію українські соціалдемократи, що в своїм органі „Робітнику“, редагованім Миколою Ганкевичем, проголосили се гасло в 1895 р. яко одно з головних своїх домагань. Слідом за соціалдемократами й радикалами також націоналдемократи на своїх установчих зборах в 1899 р. признали політичну незалежність українського народу яко головне своє домаганне.

З особливим запалом підхопила українська академічна молодь ідею державної самостійности України. На урочистім вечері в честь Шевченка в 1897 р. у Львові українська молодь устами тодішнього голови студентського товариства „Академічна Громада“ Ісидора Годубовича проголосила політичну незалежність українського народу яко ідеал молодіжи. Три роки пізнійше, в 1900 р., другий зїзд академічної молодіжи у Львові проголосив по рефераті теперішнього посла до австрійського парламента й автора брошури про „Самостійну Україну“ (виданне Союзу визволення України) в першім році війни Льонгіна Цегельського другий раз політичну незалежність українського народу як ідеал молодіжи. Сей ідеал прийняв і тодішній орган української молоді „Молода Україна“; відгомонам його була жива дискусія в українській пресі, в якій між иншими забрав голос і Роман Стефанович, виступивши

в статі „Самостійна Україна“ з відповіддю на глумливу статтю „Буковини“ про „Українську державу“.

Тринадцять літ пізнійше на другім всеукраїнським студентським зїзді в липні 1913 р. у Львові Дмитро Донцов у своїм рефераті про „Сучасне політичне положення нації і наші завдання“ ствердив створення ґрунту під одну, спільну програму української нації по обидва боки кордону. А такою програмою мусіла стати програма сепаратизму, бо сучасний момент як найбільше сприяв евентуальній реалізації сепаратистичної програми. Яко гасла дня означив автор чинну участь в австро-російським конфлікті по боці Австрії в цілі реалізації програми сепаратизму. За сим гаслом пішли австрійські Українці, створюючи для боротьби з царською тюрмою за державну самостійність України Українських Січових Стрільців. В імя сієї ідеї написав Донцов свою працю „Українська державна думка й війна проти Росії (Берлін, 1915), інформуючи Європу про ідейні й матеріальні підстави самостійности Української Держави.

Думка про державну незалежність України відродила ся серед українського народу і в бувшій царській державі. Коли з кінцем 1899 р. повсталала перша українська політична організація „Революційна Українська Партія“, перший свій публичний виступ зазначила вона в 1900 р. виданням брошури „Самостійна Україна“.

Доказавши, як персональна унія України з Московщиною в перелславській умові довела до того,

що Україні грозила політична, національна й культурна смерть, автори брошури, хай навпаки льогіці подій, виписали на своїм прапорі: „Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від карпатських гір аж по кавказькі“. Третя українська інтелігенція, що прийшла на місце тої, що спольщилась, і на місце тої, що змосковщилась, стала до кривавої й безмилосердної боротьби за свій народ. „Вона віддає себе на служення сьому великому ідеалови й, доки хоч на однім клапті української території пануватиме чужинець, доти українська інтелігенція не покладе оружя, доти всі покоління Українців йтимуть на війну... Ми існуєм, ми відчуваєм своє існування і своє індивідуальне національне „я“. Наша нація у своєму історичному життю часто була несолідарною поміж окремими своїми частинами, але нині увесь цвіт української нації по всіх частинах України живе однією думкою, однією мрією, однією надією: „Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат аж по Кавказ“. Нині ми всі солідарні, бо зрозуміли, через що були в нас і Берестечки і Полтава. Ми відродили ся з ґрунту, наскрізь напоєного кровю наших предків, що лягли в боротьбі за волю України, ми виссали з молоком наших матірок стародавню любов нашої нації до Вітчизни і її свободи і ненависть до насилля над нами. Як не можна спинити річки, що, зламавши кригу на весні, бурхливо несеть ся до моря, так не можна спинити нації, що лама свої

кайдани, прокинувшись до життя. Наша нація ступила на новий шлях життя, а ми мусимо стати на її чолі, щоб вести до здійснення великого ідеалу. Але ми мусимо пам'ятати, що ми тільки оповіщуємо його силу, ми тільки його післанці. Сей великий — увесь український народ“. І хоч не було на кого надіятись, молоді ідеалісти завзяли ся розбити кайдани до схід сонця свободи: „Ми в останнє виходимо на історичну арену і або поборемо або вмеремо. Ми не хочемо довше бути євнухами, не хочемо довше зносити панування чужинців, не хочемо більше зневаги на своїй землі. Нас горстка, але ми сильні нашою любов'ю до України! Сини України! Ми як той Антей, доторкаючись до землі, наберемось усе більшої сили й завзяття. Нас мало, але голос наш лунатиме скрізь по Україні і кожен, в кого ще не спідлене серце, озветь ся до нас, а в кого спідлене, до того ми самі озвемось!“

Правда, „Революційна Українська Партія“ розбила ся і з неї вишло кілька українських партій і організацій, але й рівночасно поширилось гасло „самостійна Україна“. Коли під японським ударом повіяло подихом весни в Росії, се гасло ховало ся наразі під маскою жадання автономії, яке почуло ся в домаганнях українських клубів першої та другої Думи, в часописних статях, на вічах, в листах селян і т. д. Відкрито виступила з сим гаслом Українська Народня Партія, що в 1 ч. свого місячника „Само-стійна Україна“ (Львів, 1905, за вересень) у пере-

довиці „До українського народу“ писала між иншим: „Виступаючи в інтересі широких українських мас, ми пильнуємо, щоб сам нарід своїми власними силами виборів собі самостійну Україну, бо ми знаємо, що тільки при тій умові ніхто не зможе знов запанувати над Україною, знов видерти всі землі і всі добра з рук українського демосу. І так ми будимо приспані, прибиті, порізнені сили українського народу, студяємо їх до купи, переводимо в чин і життє і велику спільну силу Українців направляємо на здобуттє самостійної України. Самостійна Україна має бути тим сінтезом, тим великим, повним глибокого і широкого змісту словом, в якому зосереджують ся всі думки й бажання рабів, щоб бути свободними, невольників, щоб бути вільними, злидарів, щоб бути маючими, упосліджених, щоб бути рівними, зневажених, щоб бути гідними, усіх Українців, щоб бути людьми-громадянами цілого світу. Перед ясним ідеалом самостійної України хай згинуть усі свари, уся ворожнеча, усе безладде Українців; хай усі стежки, усі шляхи ведуть до неї; хай усім борцям за щастє, за визволеннє свого народу світить сонцє самостійної України“. Дорога до сього — збройне повстаннє і готуватись до нього закликувала передовиця.

Основний закон „Самостійної України“, спілка українського народу, зазначував, що Україна є спілка вільних і самоуправних земель, утворених на підставі своїх природних особливостей та окремішностей і

заселених Українцями. Таких земель задумувалось дев'ять: Чорноморська Україна, Слобідська, Степова, Лівобережна або Гетьманщина, Північна, Полісся або Гайова, Правобережна, Підгірська, Горова й Понадморська. Кожна земля задумувала ся як спілка вільних і самоуправних громад. Далі були означення щодо території України, прав горожан, властей, самоуправ, фінансів, військової сили (проект не планував постійного війська), йшли загальні установи, перегляд основного закону й додаткові установи.

Десять літ велів ждати на себе найблизший орган прихильників державної самостійности України — в бувшій російській Україні. Се була „Вільна Думка“, вихід 1 числа якої винюхала російська поліція. Остання обставина була причиною, що молоді самостійники не ждали на заарештування і виїхали на фронт, щоб там продовжати розпочату діяльність. Уже на протязі трьох років перед вибухом все-світньої війни вела ся серед української політичної еміграції оживлена дискусія на тему потреби самостійницької політичної акції російських Українців. Ухвалено навіть в 1912 р. видавати у Львові самостійницьку часопись п. з. „Визволення“. У висліді цієї дискусії оснував ся у Львові Український Інформаційний Комітет, а в звязку з його діяльністю повстала думка оснувати Союз визволення України. Тоді й вироблено проєкт самостійницької політично-орієнтаційної п'латформи російських Українців, який послужив у деяких точках підставою для пізнішої

платформи Союзу визволення України, проголошеної вже в часі війни.

Основники Союзу визволення України виходили з заложення, що в такій „тюрмі народів“, якою була до революції російська держава, не було місця для свobodного розвитку українського національного життя, що Росія розпочала війну з Австрією між иншим тому, щоб забрати австрійську Україну, де бодай сяк-так могли національно розвивати ся Українці, й там здавити українське національне життя, — і тому стали по боці центральних держав. Здійсненне проголошеного домагання державної самостійности України звязав Союз з побідою центральних держав і розбиттем Росії. Практичним домаганням політики Союзу була кінцева ціль українського визвольного руху — утворенне самостійної незалежної Української Держави або бодай завязку української державности в формі автономії хочби частини українських земель поза межами Росії.

„Зверненням нашого бойового фронту проти Росії — пояснював політичну платформу Союзу один з членів президії Андрій Жук — забезпечуєть ся Українцям змогу проявити себе в тилу армій центральних держав яко самостійний національний чинник. Задачею національної політики є незалежно від того, чи в пляни центральних держав входить завоюванне України, чи ні, розвиненнем самостійницького руху поставити центральні держави перед проблемою самостійної України яко перед явищем,

якого не можна-б поминути, з яким треба було-б рахувати ся. В таких обставинах і ближше означенне устрою самостійної Української Держави мусіло відбігати від традиційних формул у програмах українських політичних партій і пристосувати ся до форм державного життя центральної Європи. Для того не вставлено до платформи демократичної республіки, тільки конституційну монархію, збудовану на демократичних основах". Забезпеченням демократичного устрою самостійної Української Держави мала бути однопалатна система законодавства, виконуваного конституційним монархом, з виборним народнім представництвом, і горожанські, язикові й релігійні свободи населення України без огляду на віру й походження. До платформи вставлено й самостійність української церкви й додано до неї уступ про потребу перевести радикальну земельну реформу на користь селянства.

Поставивши собі такі цілі, Союз заходив ся пригадати Європі призабуту українську справу через популяризацію її в Європі, через видавання інформаційних брошур і книжок, кореспонденцій і т. ин. У вересні 1914 р. видав Союз поклик в українській справі до публичної опінії Європи, а крім нього окремі поклики до народів румунського, болгарського, турецького, шведського, а трохи пізнійше до чеського народу в Австрії. В покликах звернено увагу на небезпеку для інших народів Європи від заборчої політики російської імперії й жадало ся

уваги для визвольних змагань Українців. Викликуючи зацікавлення українською справою, поклики підготували ґрунт для дальшої літературно-інформаційної діяльності Союзу.

Інформаційну службу для журналістичного й політичного світа центральних держав сповняв тижневик „Ukrainische Nachrichten“, а для держав порозуміння і нейтральних льозанський журнал „La Revue Ukrainienne“. Для систематичного поінформування західно-європейської публіки про українську справу видав Союз силу публікацій в німецькій, французькій, англійській, італійській, шведській, турецькій, румунській, болгарській, хорватській і чеській мові. Крім того для поширення і поглиблення знайомости з українською справою в чужих краях займали ся на місці окремі висланці Союзу. Поширенню і поглибленню української державної думки поміж власними земляками, австро-угорськими горожанами й полоненими з України, служив офіційний орган-тижневик „Вістник Союзу визволення України“ (від початку 1918 р. під назвою „Вістник політики, літератури й життя“) і численні окремі книжки та брошури, а також спеціальні таборіві видавництва.

Союз визволення України бажав, використовуючи міжнародні комплікації, осягнути те, що перед війною мигало перед очима українських письменників і політиків — в одних як мрія, в інших навіть як недалека дійсність. Струна української державности звеніла в драмах Василя Пачовського (Сон

української ночі, Сонце руїни, Сфінкс Європи), в поезіях кращих наших поетів, напр. Франка. В „Мойсею“ (1905) потішив великий покійник свій бездольний народ, що не вічні часи його неводі:

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засіяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, вперешся Бескидом,
Покотити Чорним морем гомін волі,
І глянеш як хозїїн домовитий
По своїй хаті і по своїм полі.

Але поки-що український велетень спав. Його пробудження ждало все, що було національно свідоме, разом з своєю великою поеткою Лесею Українкою, в казці „Про велета“ якої, написаній в лютім 1913 р. в Єгипті, читаєм такі вірні в приложенню до українського народу слова:

Сон, кажуть, божа благодать,—
ні, часом кара божа!
Спїткала велета у сні
пригодонька негожа.

Лїг велет,— думав, на часок,
та й спить уже столїття,
землею заснітив ся весь
і марить про страхїття.

Бо скористали вороги
з його важкої млості,

безкарно точать з нього кров
і трощать білі кості.

Вже оснували тіло все
залізними дротами,
припали до глибоких ран
нечистими ротами.

Нераз до серця глибини
сягають хижі руки,
а велет спить камінним сном,
хоч терпить люті муки.

Часами болісно у сні
наморщить густі брови, —
тоді стинають ся й шумлять
гаї, ліси, діброви.

Як дошкулить несвітський біль,
він трохи ворухнеть ся,
по тілу корчі пробіжать,
уся земля здрігнеть ся.

Та не боять ся вороги,
гадають: „Ет, примара!“
Але ущухне божий гнів,
минеть ся й божа кара.

І встане велетен з землі,
розправить руки грізні
і вмить розірве на собі
усі дроти залізні.

„Все, що налипло на йому́,
одразу стане руба“...
Хлопя спинилось. Нам обом
Волоссе стало дуба.

„Коли-ж він встане? тремтячи,
спитала я хлопчину.
— „За рік, сто рік чи за безрік,
а може й в сю хвилину“.

Таку казку оповів авторці в дитячій віці у Ріднім Краю малий сільський хлопчина, без жадної тенденції. Скільки разів згадувала Леся Українка свій Рідний Край, стільки разів пригадувала собі сю казку. На жаль не судило ся їй побачити здійсненим того, що прочула своїм віщим духом на передодні всесвітньої заверюхи, яка принесла революцію Росії й волю Україні.

Відродженне української державности.

Яка краса: відродженне країни!
Ще рік, ще день назад тут чув ся плач рабів,
Мовчали десь святі під попелом руїни,
І журно дзвін старий по мертвому гудів.

Коли відкільсь взяла ся міць шалена,
Як буря, все живе схопила, пройняла,
І ось дивись,— в руках замаяли знамена,
І гимн побід співа невільна сторона.

Так спить орел,— і враз, розкривши очі,
Угледить світ, красу і простір голубий,
І легко з скель спорхне і в небі заклекоче
Про вільний лет орлів, про ранок золотий.

Так море иноді всю ніч дрімає,
І нагло хвилями, як крилами, забе,
І дивним жемчугом і барвами заграє,
І очі всесвіту до себе прикує.

Летить воно, хвилюєть ся і длеть ся,
В обіймах соняшних і сяє і тремтить,
І щастем все житте йому в той мент здаєть ся,
І все в путі йому і годить і щастить.

Ті слова найбільшого серед живих українського поета Олеся почали снувати ся по голові Українця, скоро по вибусі лютової революції в Росії в 1917 р. й Україна голосно заговорила про своє право на власне незалежне життя. І народ, котрому похоронну пісню співали всі без винятку польські учені й політики, малий націоналізм якого мав стати жертвою для великого московського націоналізму—по рецепті московських лібералів, задивував Європу життєвою силою і національним зривом, якому рівного прикладу не знає історія. Все приспане, всі, кому опали руки з безсилля, всі несміливі й усі, що ждали відповідної хвилі, всі прокинули ся і хвиля української пісні, виявлення національного українського „я“ понесла ся по всій Українській Землі.

Все, що по українськи відчувало й думало, взяло ся до праці. Пішли депутації до уряду з представленням негайних потреб українського народу: українська школа, гімназія, університет, українська мова в державних інституціях, поворот засланців—австрійських Українців. Відновлювано й закладано просвітні інституції. У великих масах видавано летючі листки. По цілій Україні зорганізовано збори на Національний Український Фонд у Києві, а слідом за тим пішла організація провінції. Відновила ся і розродила ся українська преса.

Дня 20 березня оснувалась у Києві Українська Центральна Рада з ціллю надати організаційні форми стихійному рухови на Україні. До неї увійшли крім

представників старої української політичної організації — Товариства Українських Поступовців представники соціалдемократичних груп, кооперативів, робітників, військових, студентів, культурних і професійних товариств та київських організацій. І відразу Ц. Рада стала тою організаційною основою, коло котрої почали збирати ся українські сили. Обновлена й доповнена новими силами на багатолюднім першій українській національній зїзді, зїзді представників усіх зорганізованих сфер українського народу, котрий відбув ся у Києві у Великодню неділю, стала Ц. Рада виборним органом дійсного національного представництва на Україні, авторитет і значіння якого лежало в загальному признанні його демократичними кругами українського населення. Строго демократична у своїм складі, будучи національним сповієм для найрізноморідніших сфер українського народу, Ц. Рада стала верховним органом його національної політики.

Під політичним оглядом перший національний український зїзд ухвалив добивати ся спільними силами українського народу широкої автономії України, творити негайно її підстави і для об'єднання громадських сил краю й для укріплення ладу дати почин до заснування краюї ради для всієї України. В старім домаганні широкої національно-територіальної автономії України в російській федеративній республіці на демократичних підвалинах, з забезпеченням національних меншостей на Україні, схо-

дили ся резолюції, ухвалені на преріжних зборах, громадських і партійних зїздах, конференціях і нарадах. „Широка автономія України з державними правами українського народу в федеративнім звязку“ — ось що зазначив голова Ц. Ради проф. М. Грушевський яко „програму даного моменту, від котрої не може бути уступлення назад. Всякі перешкоди, всякі вагання в задоволенню її з боку провідників російської держави чи кермуючих кругів російського громадянства можуть мати тільки один наслідок, — се повне пересуненне центра ваги в бік українського самостійництва. Прихильники України тепер годять ся зістати ся на спільній платформі широкої національно-територіальної автономії і федеративного забезпечення державного права України. Але прапор самостійної України стоїть і розгорнеть ся з хвилею, коли всеросійські централїсти захотїли-б вирвати з наших рук стяг широкої української автономії в федеративній і демократичній російській республиці. Се ясно і — повинно бути ясно керманичам російської держави“.

Що всякі надїї забезпечити українську державність в рямах всеросійської демократичної федеративної республиці не мали реального ґрунту під собою, показує історія шукання Ц. Радою порозуміння з тимчасовим центральним російським урядом. Дня 29 травня зявила ся у голови російської ради міністрів кн. Львова делегація Ц. Ради, в якій взяли участь отсі члени: В. Винниченко, Д. Коробенко,

Письменний, Д. Ровинський, М. Ковалевський, О. Пількевич, А. Чернявський, С. Єфремов, І. Сніжний і Г. Одинець. Делегація вручила передсідателеви міністрів докладну записку п. з. „Особливий увазі тимчасового правительства й російської демократії“ і зажадала, щоб кн. Львов визначив особне засідання ради міністрів для обговорення спільно з делегацією українських домагань. У своїй записці делегати, пояснивши національну ролю Ц. Ради, її організаційне значіння і вагу її голосу, перестерігали тимчасовий російський центральний уряд перед тою старою помилкою, в яку впадала на Україні російська інтелігенція і російська преса, силкуючи ся представити український рух штучним, інтелігентським. Щоб не допустити до того, щоб російський центральний уряд пішов на хибний шлях, котрий може привести до дуже небезпечних наслідків, делегати ждали від тимчасового російського правительства виявити в якійсь акті своє прихильне відношення до гасла автономії України, дати українським представникам місце на міжнародній мировій конференції для участі в розв'язці долі галицької України й зайнятих Німеччиною українських територій, заснувати при тимчасовім російськім уряді посаду окремого комісара для справ України задля познайомлювання уряду з потребами й настроями України, утворити посаду комісара з краєвою радою при нім для України. Крім сього домагала ся записка перевести в армії виділення Українців в окремі військові частини,

поширити українізацію школи на середню і вищу школу всієї України, обсаджувати відповідальні посади людьми, що знають українську мову й місцеве життя, визначити з державної каси кошти в розпорядження Ц. Ради для задоволення українських національно-культурних потреб і дозволити закордонним Українцям виїхати до дому, а такихже бранців розмістити по Україні.

Відкинення згаданих домагань Ц. Ради з боку російського правительства скінчило — по влаучному вислову проф. М. Грушевського — свято революції на Україні. Настав час, коли Україна мала взяти сама свою долю в свої руки. Ц. Рада у відповідь на московську провокацію ухвалила звернути ся до всього українського народу з закликом організувати ся та приступити негайно до заложення фундаменту автономного ладу на Україні. Щоб вияснити істотність домагань української демократії і виложити її завдання, які стояли перед нею при будові автономного ладу на Україні вкупі з иншими національностями Української Землі, Ц. Рада, властиво її комітет — Мала Рада, видала Універсал до українського народу, проголошений урядово 25 червня і розданий при закритті військового зїзду його членам і після військового параду й молебня, відслуженого першим українським полком, проголошений вселюдно на площі св. Софії. Універсал зараз розвезено і розіслано по всій Україні, проголошено на повітових, волосних і міських зібраннях, на площах і по церквах,

роздано людям і порозділювано по видних місцях.

На український народ зробив Універсал величезне вражіння. Ц. Рада заговорила тут яко власть, поставлена українським народом над собою на те, щоб кермувати та правити ним, а постанови й накази сієї власти мало пильно вивовняти українське населення. Виборні люде українського народу заявили так свою волю: „Хай буде Україна вільною. Не відділяючись від всієї Росії, не розриваючи з російською державою, хай український народ на своїй землі має право самопорядкувати своїм життем. Хай порядок і лад на Україні дають вибрані вселюдним, рівним, безпосереднім і таємним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Україні, мають право видавати тільки наші Українські Збори. Ті-ж закони, що мають лад завести по всій російській державі, повинні видавати ся у всеросійським парламенті. Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба і які закони для нас луччі. Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб після того, як відбереть ся по всій Росії поміщицькі, державні, царські, монастирські й інші землі у власність народів, як видасть ся про се закон на Всеросійським Установчим Зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймови). Так сказали виборні люде з усієї

Української Землі". Перечисливши домагання делегації У. Ц. Ради, відкинені російським тимчасовим правительством, Ц. Рада заявляла в Універсалі: „І тепер, український народ, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити наш край на безладде та занепад. Коли тимчасове російське правительство не може дати лад у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе. Се наш обовязок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі. І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо сей Універсал до всього нашого народу й оповіщаємо: віднині самі будемо творити наше життє“. Для кожного члена нації, для кожного громадянина села й міста настав час великої роботи. Універсал закликавав навязати найтісніші організаційні зносини з Ц. Радою, переймати в свої руки адміністративну владу, прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей, всуміш з якими живе український народ; зробивши підготовчу організаційну роботу, Ц. Рада обіцяла скликати представників від усіх народів Української Землі й виробити закони для неї, вкінці накладала особливий податок на рідну справу.

Наслідком наскрізь негативного становища російського правительства до українських жадань зросла самостійницька течія серед українського народу. У Києві повстав „Союз української державности“, котрий скликав у сій справі віче 18 червня,

на яким по оживленій дискусії прийнято одноголосно резолюцію, в котрій названо відповідь російського правительства образою українського народу. Тому „Союз української державности“, стоячи на основі незалежності української нації, звертав ся до українського народу з закликом змагати до здійснення на об'єднаній Україні демократичної республіки з суверенністю української нації, але з забезпеченням прав національних меншостей.

На виданню Універсалу не спинилась Ц. Рада. Слідом за тим утворила тимчасове українське правительство — Генеральний Український Секретаріат під проводом Володимира Винниченка, що став разом генеральним секретарем внутрішніх справ. Генеральним секретарем міжнародних справ став Сергій Єфремов, військових Симо́н Петлюра, фінансових Христофор Барановський, харчових Микола Стасюк, рільничих Борис Мартос, судівництва Валентин Садовський, а державним секретарем П. Христюк.

Універсал і те, що стало ся під його впливом, не лишило ся без впливу і на російське тимчасове правительство. 9 липня міністри Терещенко й Церетелі з широкою повновастю для поладження української справи виїхали в головну квартиру, щоб там порозуміти ся з головнокомандуючим Брусіловим і з міністром Керенським та з ним разом виїхати до Києва для порозуміння з Ц. Радою. 12 і 13 липня вони відбули наради з президією Ц. Ради та з її

Генеральним Секретаріатом. А що вже передтим прийшло до принципіального порозуміння з неукраїнськими демократичними організаціями, памітив ся той ґрунт, на який хотіли поставити справу делегати-міністри: передати Генеральному Секретаріатови найвищу краєву власть під умовою, щоб У. Ц. Рада порозуміла ся з місцевою неукраїнською демократією та прийняла до себе її представників. Спільно з міністрами вироблено текст нового Універсалу, проголошеного 15 червня. Сей другий Універсал не був ступнем вперед в розвитку української державности, але був важним актом тому, що ним закладала ся фактична автономія України, котрій тільки правну форму мав дати автономний статут, який мала виробити Ц. Рада при участі представників національних меншостей. Російське центральне правительство признало Ц. Раду, поповнену представниками національних меншостей, верховним представницьким органом України й передало її виконавчому органу — Генеральному Секретаріатови верховну краєву власть над усією Українською Землею. Для справ комплектування військових частин Ц. Рада одержувала представників при кабінеті військового міністра, при генеральнім штабі й верховнім головнокомандуючим.

„Мала Рада“ поповнила ся 18 представниками неукраїнських організацій на всіх 58 членів, щоб в обновленім складі переорганізувати Генеральний Секретаріят, щоб останній згідно з умовою з цен-

тральним урядом перебрав права найвищого органу влади на Україні. В переорганізованім Генеральнім Секретаріяті лишили ся на давніх посадах: В. Винниченко, Х. Барановський, С. Петлюра, Б. Мартош, М. Стасюк, В. Садовський і П. Христюк. Генеральним секретарем справ освіти став Ів. Стещенко, шляхів — В. Голубович, почти й телеграфу — Ол. Зарубін, міжнаціональних справ — Ол. Шульгин, а генеральним контрольором — М. Рафес. Опісля приступила Мала Рада до вироблення постанов щодо прав і обовязків Генерального Секретаріату яко найвищого органу управи України, до вироблення „Статуту найвищої управи України“, першої конституції України, яку передано на затвердження центрального російського уряду.

Одначе тимчасом зайшли випадки, через які Україна одержала страшні колоди на шляху будови своєї державности. Нещаслива галицька офензива Керенського, утрата майже цілої окупованої території австрійської України й викликані тим переміни в складі російського тимчасового правительства склали ся на те, що російське тимчасове правительство признало статут неможливим і на його місце без порозуміння з Генеральним Секретаріатом видало 17 серпня свою „інструкцію“, яка дуже відходила від умови 13 липня. З завідування Секретаріату викреслено військові справи, судові, харчові, шляхів і почти й телеграфу. Його власть обмежило російське правительство на губернії: київську, подільську,

волинську, полтавську й чернігівську (без чотирьох північних повітів) і то ще московське правительство полишало за собою право у виїмкових обставинах розпоряджати ся і в сих губерніях безпосередно, поминаючи Генеральний Секретаріат.

Хоч в яке прикре положення загнало Ц. Раду московське тимчасове правительство, вона великою більшістю ухвалила подати на затвердження центрального правительства Секретаріат в тім складі, який воно визначило своєю інструкцією, а се тому, щоб бодай вчасті закріпити пройдений шлях політичного розвитку, а тимчасом постарати ся як найшвидше скликати Українські Установчі Збори та всіма силами довести до одноцільності території України й повноти її автономної влади. По довгих переговорах 14 вересня затвердило центральне правительство Генеральний Секретаріат в числі сімох секретарів, якими були: секретарь внутрішніх справ і голова Винниченко, освіти Стешенко, міжнародних справ Шульгин, земельних М. Савченко-Більський, фінансів М. Туган-Барановський, генеральний контролор Зарубін, генеральний писарь Од. Лотоцький.

Почувши силу під ногами, правительство Керенського повело відносини до України в тім напрямі, щоб звести нінащо й ту куцу автономну власть, яку признало своєю інструкцією і затвердженням Генерального Секретаріату. Вкінці се правительство не завагало ся піднести руку й на саме існування

Генерального Секретаріату й Ц. Ради. З нагоди згадки в програмі Секретаріату своїї діяльності, предложеній Ц. Раді, про те, що в найблизшій часі він забересть ся до підготовлення Українських Установчих Зборів, правительство Керенського поручило київському прокураторови розслідувати сю справу й ужити карних заходів проти Секретаріату та Ради, а рівночасно закликала генеральних секретарів до Петербурга для вияснень.

Тимчасом справи взяли оборот, зовсім несподіваний для продовжителів царської політики супроти України в правительстві Керенського. В Росії вибухла домова війна. Цілі краї zostали ся без правлячих центрів. Правда Україна лишила ся оазою спокою і ладу, але й в її столиці — Київі вибухла большевицька революція. В тих грізних днях Генеральний Секретаріат проголосив 16 падолиста зєдиненне України, бо центральне правительство утратило змогу управляти державним життєм. Щоб не допустити до політичного, господарського й суспільного замішання, Генеральний Секретаріат доповнив ся секретарями для справ: харчових, військових, судових, почтових, телеграфічних і комунікаційних та поширив свою компетенцію на всі ті губернії, де більшість населення українська, отже губернію херсонську, харківську, катеринославську й таврійську (без Криму) включено в територію України. В тім самім акті заповідав Генеральний Секретаріат, що в короткім часі проголосить ся закон про Українську Установчу Раду.

І в тій тяжкій і трудній годині, коли на півночі в столицях ішла міжусобна й кривава боротьба, коли не було центрального правительства й по державі ширило ся безвластє, безлад і руїна, Ц. Рада третім Універсалом з 20 листопада проголосила Українську Народню Республіку, скасувала існуюче право власности на землі поміщицькі й інші землі нетрудових господарств сільськогосподарського значіння, а також удільні, монастирські, кабінетські й церковні землі, встановила по всіх підприємствах восьмигодинний день праці, скасувала смертну кару на території Української Народньої Республіки й заповіда вибори до Української Установчої Ради на 9 січня 1918 р., а її скликаннє на 22 січня.

Прилюдне відчитавнє Універсалу та проголошеннє Української Народньої Республіки відбуло ся 22 падолиста. До 2 години ціла площа св. Софії й Михайлівського монастиря заповнили ся військом і народом. О 2 год. віхав самоходом на площу св. Софії під памятником Богдана Хмельницького проф. М. Грушевський, а за ним самоходами генеральні секретарі, гості, члени місій з Англії, Франції, Америки, Румунії й безліч офіцерів. Серед грімких ентузіястичних окликів виїшов проф. М. Грушевський з самоходу та вступив на трибуну. Представивши положеннє, в яким саме тоді опинила ся Росія і Україна, заявив голова Ц. Ради, що Україна мусить проголосити себе суверенною Народньою Республікою. Заграли дзвони св. Софії, а з їх музикою

злили ся дзвони всіх київських церков і монастирів. З собору св. Софії вийшло 30 пар священників з п'ятьма єпископами й хоругвами й увійшли в порожній квадрат під пам'ятником Богдана Хмельницького. По врочистім молебні вийшов на трибуну генеральний секретарь харчових справ Микола Ковалевський і відчитав третій Універсал, а інші відпоручники Ц. Ради відчитали його на різних місцях площі св. Софії й Михайлівського монастиря. І з непрочитаних мас народу почулось грімке: Хай живе Українська Народня Республіка! Хай живе Ц. Рада! Хай живе Генеральний Секретаріят! Слава! Військовим парадом і походом закінчило ся се історичне свято української державности.

Утворенне єдиного українського фронту з бесарабського й південно-західного мало на цілі забезпечити для Української Народньої Республіки корисні умови миру. В справі останнього звернув ся Генеральний Секретаріят з потою до воюючих і невртральних держав і на неї одержав відповідь почвірного союзу з Берестя під датою 26 грудня, в якій Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина заявили готовість повітати уповноважених представників Української Народньої Республіки з участю в мирових переговорах у Берестю. На засіданню 10 січня 1918 російська делегація згодила ся на самостійну участь української делегації в переговорах, а слідом за тим 12 січня держави почвірного союзу признали українську мирову делегацію самостійним

і уповноваженим представництвом самостійної Української Народньої Республіки.

Сі події відбували ся вже за часу війни, яку видала Московщина Україні. Справу мира большевицька делегація проволікала з дня на день. Щоб ні російське правительство, ні жадне инше не ставило перешкод в поверненню мирного стану на Україні, четвертий Універсал Ц. Ради з 24 січня проголосив, що від того дня Українська Народня Республіка стала самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу. З усіма сусідніми державами, а саме Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й иншими заявила Україна бажання жити в згоді і приязни, але під умовою, що жадна з них не може вмішувати ся в житте самостійної Української Народньої Республіки. Тим самим актом признано для всіх народів України національно-персональну автономію. В тиждень після видання четвертого Універсалу мирові делегації почвірного союзу признали устами председателя австро-угорської делегації гр. Черніна — по промовах Ол. Севрюка й М. Любинського — повну самостійність Української Народньої Республіки. „Ми бачимо далі причину — говорив гр. Чернін — признати Українську Народню Республіку вже тепер самостійною, вільною, суверенною державою, яка є в силі заключати самостійно інтернаціональні договори“. 9 лютого підписала Україна мир з почвірним союзом.

Зроблений мир приніс військову поміч Німеччини, а пізнійше й Австро-Угорщини Україні в її війні з Московщиною. Та разом з помічю прийшли й тертя між правительством (Генеральний Секретаріят заступила Рада народніх міністрів) України, яке закликало Німців на поміч, і запрошеними Німцями, наслідком чого й були розпорядки фельдмаршала Айхгорна, між иншим в справі засіву землі, а далі вхід німецького війська до залі засідань Ц. Ради 28 квітня. . .

Грамотою до всього українського народу з 29 квітня проголосив себе гетьманом всієї України Павло Скоропадський, за яким і заявився з'їзд хліборобів-землевласників. Рівночасно вийшли закони про тимчасовий державний устрій України. „Всю повноту власти“, яка передтим належала до Ц. Ради, взяв на себе тимчасово гетьман, обіцяючи в найблизшій часі видати закон про вибори до Українського Союму. Хоч склад Ради міністрів не відповідає бажанням українського народу, все-таки в ній найшлися й відомі українські діячі: Дмитро Дорошенко яко міністер закордонних справ, Микола Василенко яко міністер освіти, Ігор Кистяківський яко міністер внутрішніх справ. Щоб на випадок якоїсь катастрофи не наступило безвластє, установив гетьман окремим законом „Колегію верховних правителів“, котра перебирає верховну власть по смерті гетьмана або навіть за його життя, як що гетьман узнає се за необхідне. Як власть гетьмана, так і власть вер-

ховних правителів тимчасова — до скликання Українського Союму.

Коли Ц. Рада проголосила повну самостійність і незалежність Української Народньої Республіки, українські політичні партії почали приймати до своїх програм ідею незалежної Української Держави. Пішли слідом за Українською Партією Самостійників-соціалістів, котрі в державній справі стали на ґрунті повної незалежності Української Народньої Республіки.

Тепер всі українські партії: соціалісти-федералісти, трудовики, самостійники, соціалдемократи, соціалісти-революціонери й численні політично-культурні та станові організації однодушно та збитою лавою стали за українську державність. Всі вони спільно утворили „Український Національний Союз“, метою якого є утворення міцної самостійної Української Держави, боротьба за законну владу на Україні, відповідальну перед парламентом, боротьба за демократичний виборний закон у всі установи й оборона прав українського народу й Української Держави в міжнародній сфері.

Се дуже потішаючий факт, бо тільки зєднаними силами усіх партій і станів віднесе українська державність повну перемогу. А ця зєднаність українських сил мусить виступити в першій мірі в будові наскрізь національного шкільництва та в утворенню сильної української національної армії, готової до останнього положити життя за державну незалеж-

ність України, армії, з якою рахував ся-б приятель і ворог при робленню загально-світового миру. Ся зєднаність усіх українських державно-творчих сил поможе Українській Державі вибороти собі становище строго неутральної супроти почвірного союзу й почвірного порозуміння держави, таке необхідне для неї поперше для удержання своєї державности, а подруге для осягнення справжньої незалежности.

Замість посліслова.

З багатьох справ, які викликає роздумування над українською державністю, — хоч се не входило в програму отсих часописних статей, — варто порушити тут такі:

Поперше се провідна ідея нації. В українського народу має повну перевагу принцип широкого демократизму та признання рівного політичного права кожній одиниці суспільности. За княжих часів бачимо сей принцип у вічевім устрою, в громадськім і виборно-церковнім життю. Пізнійше виступив він з цілою силою в козаччині, в першій мірі в Запорозькій Січі. Така провідна ідея української нації може найкраще проявити ся за часу самостійного життя нації, одначе з тим застереженням, що переведенне сього принципу в життя вимагає поперше високого ступня культурного розвитку нації, подруге глибокого й щирого переконання про правдивість ідеї і слідом за тим потретє великих особистих жертв членів усіх станів нації в користь всевладної ідеї.

Друга справа, яка висуваєть ся на перший плян, се федеративні мрії. Цілі великі українські партії фантазують про федерацію автономічних гро-

мад. Кожда громада повинна господарити у себе незалежно, а для виконання праць, до яких не доросла громада чи навіть група громад, громада має лучити ся з иншими у вільні спілки. Поминаючи вже те, що федеративний звязок звичайно виходить на користь сильнішого, не слабшого, треба мати на увазі, що не особиста свобода горожанина, але азійський деспотизм витворив ся з колишньої східно-європейської автономії, спадщиною котрої є фантазування про вільні спілки.

„Ой, біда, біда чайці небозі, що вивела діток прибитій дорозі“ — співає пісня, авторство якої приписують Іванови Мазепі. Геніяльно відгадана в сій пісні причина нетривкості минулих українських держав. Хто не знущав ся над нами й не намагав ся переробити нас на свою подобу? Грецька держава, потім римська, Візантія, а далі Італія, Польща, Угорщина, Литва Туреччина й Росія, — не згадаючи про найновіші часи — хотіли за всяку ціну прийти в посідання України, щоб мати користь з природних багатств краю, його торговельних шляхів і культурних звязків з Кавказом, Мезопотамією, центральною Азією, Персією, Індією і Китаєм, Одначе побіч зовнішніх причин нетривкості Української Держави в минулім точив її в середині червак незгоди власних горожан. Через повстання народніх мас, козацтва, міщанства, попівства й частини панства, а саме того, що не забуло ще українщини або своєї віри, повстала за Богдана Хмельницького

велика самостійна Українська Держава. Вже серед самого повстання проявила ся незгода між багатшими й біднійшими: між селянством, міщанством і козацтвом панством, між простим і значним козацтвом. Ся незгода мала фатальні наслідки для України, бо приневолила її шукати помочи проти Польщі в „союзі й протекції східнього царя“, які обернули ся пізнійше в повне поневолення України Московщиною.

Се один бік медалі. А другий такий. Коли порівняти ті права, які вимовили собі козаки у московського царя, з тим безправем, яке було в московській державі, треба ствердити, що устрій козащини був подібнійший до устрою теперішніх конституційних європейських держав ніж московське царство й пізнійша російська держава аж до вибуху революції. Коли Україна увійшла в персональну унію з темною Московщиною, Московщина заїла українські вільности й наші батьки винесли науку з дружби Московщиною, яка виявила ся в народній приповідці: З Москвою дружи, а камінь за пазухою держи.

Наглядність штучности московсько-української дружби показала ся, коли на український кошт будували ся московські столиці, щоб стати подібними до європейських. Коли преса й література Англії в половині XVII в. знали менше про Московщину ніж про Україну, а Хмельницький, Кривоніс і Богун були тоді відомі інтелігентним Англійцям, в XIX стол.

пішло в Європі в забутте само імя України. Під кожним оглядом стояла Україна вище перед фатальною здукою з Московщиною. Ще в половині XVIII в. київська друкарня була перша в Росії щодо краси письма, паперу й чистоти видання. А в XIX в. Київ, мати українських городів, звідки в X—XII віках ішло світло по всім великим східно-європейським світі, звідки в XVII і XVIII віках брали учителів не тільки в Московщину, але й в Молдавію і Хорватію, той Київ з своєю областю стояв на останнім місці щодо освіти в цілій європейській Росії. Що не вдало ся Польщі, того доконала Московщина: на руїнах самостійности й автономії України почала вона всесильні заходи над повним винародовленнем української інтелігенції й українського народу.

Велику книгу прийшло ся-б написати про погубні для України наслідки її союзу з Московщиною. Але така книга тепер була-б дуже на часі; вона показала-б найнепоправнішому прихильникови федерації з Московщиною, що думати про таку федерацію значить свідомо гнати живий національний організм українського народу в могилу. А щоб український народ не підніс ся з такої могили, пильнував би сього вже не царь, не московські ліберали, але увесь московський народ.

437

ліст

21

ЗМІСТ.

	Стор.
Необхідність української державности	3
Державне життя України в минулім	5
Роля Богдана Хмельницького в українській державности	15
Українська державність між молотом і ковадлом	21
Проба рятунку української державности при помочи Туреччини	27
Проба рятунку української державности через союз з Швецією	33
Лебедина пісня української державности	45
Від персональної унії з Московщиною до росій- ської провінції	51
Українська державність у німецьких плянах XIX в.	62
Українська державна думка в життю України першої половини XIX в.	67
Українська державна думка в поетичній твор- чості Шевченка	78
Від мрій про власну державність до праці над її здійсненням	90
Молода Україна й українська державність	115
Віднова української державности	130
Замієць посліслова	149